บทที่ 2
แนวคิด ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

แนวคิดทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาครั้งนี้ ผู้ศึกษามุ่งศึกษาผลกระทบทางด้านสังคม และสิ่งแวดล้อมของเขื่อนกั้นน้ำเค็มปากระวะต่อชาวประมงพื้นบ้าน ตำบลดูขุด อำเภอสทิงพระ จังหวัดสงขลา โดยมีแนวคิดทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวตามลำดับดังนี้

1. แนวคิดเรื่องผลกระทบจากการพัฒนา
2. ทฤษฎีการเปลี่ยนแปลงและปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงสังคมและวัฒนธรรม
3. แนวคิดเรื่องการเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อม
4. แนวทางการประเมินผลกระทบทางสังคม
5. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

2.1. แนวคิดเรื่องผลกระทบจากการพัฒนา

การพัฒนาไม่ว่าจะเป็นการสร้างถนนสายใหม่ การสร้างโรงเรียนขึ้นในชุมชน การตั้งกลุ่มออมทรัพย์ หรือการมีกระแสไฟฟ้าเข้ามาในหมู่บ้าน ล้วนแล้วแต่มีผลกระทบต่อระบบความสัมพันธ์ในชุมชนทั้งสิ้น เสน่ห์ จามริก(2537: 266) ได้กล่าวถึงแนวคิดเรื่องการพัฒนาแบบอุตสาหกรรมตามแผนพัฒนาที่ไม่เข้าใจชุมชน ได้ก่อปัญหาให้กับความสัมพันธ์ทางสังคมของคนในชุมชนดังนี้

กระแสทุนนิยมอุตสาหกรรมสมัยใหม่แผ่ขยายเข้าสู่เศรษฐกิจสังคมไทย โดยอาศัยสื่อชักนำของทางราชการ แต่แล้วจะเป็นไปด้วยความรู้เท่าไม่ถึงการณ์หรือเพราะผลประโยชน์ร่วมกันก็ตามที่สถาบันราชการเองดูจะค่อนข้างคล้อยตามไปกับกระแสครอบงำทำลาย ซึ่งปรากฏให้เห็นประจักษ์มาแล้วในประวัติศาสตร์ทั้งที่สังคมไทยเราก็ไม่เคยตกเป็นอาณานิคมของใครมาก่อนเลย แบบแผนวิถีชีวิต เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมย่อมดำรงความเป็นตัวตนและพลวัตสร้างสรรค์ของตนเอง แต่แล้วในช่วงสามทศวรรษที่รัฐเข้ามาจัดการกับการพัฒนาเศรษฐกิจ คุณค่าและชีวิตของคนส่วนใหญ่ต้องกลายเป็นเพียงมรดกหรือเครื่องมือของกลุ่มคนส่วนน้อยในนามของการพัฒนาก้าวหน้า แต่ทว่ายังผลให้เกิดความทุกข์ยากแร้นแค้น ความไร้ความสมดุล และความเสื่อมโทรมในสัมพันธภาพทางสังคม ตลอดจนความเสื่อมโทรมในทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และที่

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

สำคัญเหนือสิ่งอื่นใดก็คือวัฒนธรรมกระแสหลักซึ่งเคยยึดอยู่ในหลักความสัมพันธ์ฉันท์เครือญาติก็ต้องโน้มเอียงไปสู่กระแสการครอบงำทำลายจากทุนนิยมอุตสาหกรรมภายนอก ที่เห็นชัดๆก็คือชุมชนหมู่บ้านไทยนั้นโดยทั่วไปแล้วไม่ได้ดำรงอยู่ตามวิถีทางของตนเองโดยอิสระ หากได้รับผลกระทบทางโครงสร้างจากนโยบายของรัฐในกระบวนการเปลี่ยนแปลงให้ทันสมัย และมาถูกกระหน่ำซ้ำเติมอย่างหนักในยุคทุนนิยมอุตสาหกรรม ยังผลให้เกิดการสูญเสียกำลังทรัพยากรทั้งคนและปัญญาความรู้ เป็นการสูญเสียสั่งสมกันมาโดยตลอด ข้อเสนอแนะในที่นี้ก็คือ ในการพยายามทำความเข้าใจกับความหมายและศักยภาพของชุมชนหมู่บ้านนั้นทางหนึ่งอาจเริ่มต้นจากด้านลบหรือการสูญเสียทางโครงสร้างที่กำลังจะกล่าวถึงนี้ เพราะในที่สุดแล้ววัฒนธรรมชุมชนมิใช่เพียงจินตนาการหรือภาพวาด หากแต่หมายถึงกระบวนการของชีวิตมนุษย์ไม่ว่าเราจะนิยาม "วัฒนธรรม" กันอย่างไรก็ตาม แก่นสารจริงๆของเรื่องทั้งหมดก็คือ ชีวิตของคนนั่นเอง และทรัพยากรเป็นหัวใจ เป็นจิตวิญญาณของชีวิตหรือวัฒนธรรมชุมชน

กาญจนา แก้วเทพ(2538: 13) ได้กล่าวถึงการพัฒนาที่ผ่านมาว่าไม่ได้ศึกษาถึงวัฒนธรรมชุมชนและได้ส่งผลกระทบต่อความสัมพันธ์ชุมชนที่สอดคล้องกับ เสน่ห์ จามริก ที่ได้กล่าวมาแล้ว

ในช่วงทศวรรษ 1950 (ประมาณปี พ.ศ.2490-2500)ประเทศในโลกเสรี เช่น สหรัฐ ได้เสนอแนวทาง "การพัฒนาเศรษฐกิจ" สำหรับพัฒนาประเทศโลกที่สามให้เจริญก้าวหน้า ทั้งนี้เพราะการพัฒนาแนวเศรษฐกิจ(ที่รู้จักกันในนามของ "ทฤษฎีขั้นตอนความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ") มีความเชื่อว่าบรรดาวัฒนธรรม ธรรมเนียมประเพณีพื้นบ้านต่างๆที่เคยมีอยู่ในชุมชนนั้นล้วนแต่เป็นอุปสรรคขัดขวางความเจริญก้าวหน้าและทันสมัยตามความเจริญทางเศรษฐกิจตามแนวทางการพัฒนาของประเทศในโลกเสรี ส่งผลให้ประเทศโลกที่สามดำเนินแนวทางการพัฒนาเศรษฐกิจกันขนานใหญ่ และในช่วงทศวรรษ 1960-1970,1970-1980 ของการพัฒนาเศรษฐกิจผ่านพ้นไปและเริ่มผลิดอกออกผลมาให้เห็น ที่เป็นผลผลิตเก็บกินได้ก็มีอยู่บ้าง เช่น หมู่บ้านมีถนนหนทาง มีไฟฟ้าใช้ แต่ที่ออกดอกออกใบมาเป็นผลกระทบมีอยู่มากกว่าเพราะดูเหมือนยิ่งพัฒนาไปดนจนยิ่งมากขึ้น ที่จนอยู่แล้วก็ยิ่งจนลงไปอีก ปัญหาความเสื่อมโทรมทางสังคม ปัญหาความเสื่อมโทรมด้านสิ่งแวดล้อมอยู่ในขั้นวิกฤต สิ่งที่แนวทางการพัฒนาเศรษฐกิจเคยให้สัญญาไว้นอกจากจะไม่เป็นจริงดังที่สัญญาแล้ว ต่อหน้าปัญหาที่โลกที่สามกำลังเผชิญอยู่การพัฒนาเศรษฐกิจก็ยังไม่มีคำตอบให้อีกด้วย

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

องค์การยูเนสโก(UNESCO) ซึ่งได้ประกาศผลว่าการที่ผลลัพธ์จากการพัฒนาโลกที่สามไม่บรรลุเป้าหมายเท่าที่ควรและยังสร้างปัญหาใหม่ๆให้เกิดขึ้นมานั้นเป็นการกระทำจากภายนอกเข้าไป ไม่ว่าจะเป็นความต้องการที่จะพัฒนา แนวคิดและวิธีการทำงานพัฒนา รวมทั้งแบบจำลองต่างๆ เมื่อกระทำจากภายนอกเข้าไปแล้วยังส่งผ่านจากบนลงสู่ล่าง(Top-Down)อีกด้วย และผลจากการใช้แนวพัฒนาเศรษฐกิจทำให้ผู้วางแผนพัฒนาละเลยความสำคัญของวัฒนธรรมชุมชน

จากแนวคิดของนักวิชาการทั้งสองท่านจะเห็นได้ว่าการพัฒนาไปสู่ความทันสมัยที่ไม่ได้คำนึงถึงความสัมพันธ์ทางสังคมที่เป็นวัฒนธรรมชุมชน ส่งผลให้ชุมชนได้รับผลกระทบทางสัมพันธภาพทางสังคมและความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในชุมชน

ในด้านผลกระทบจากการพัฒนาโครงการสร้างเขื่อนหรืออ่างเก็บน้ำนั้นได้มีนักวิชาการหลายท่านได้กล่าวถึงผลกระทบของโครงการที่เกิดขึ้นทั้งทางตรงและทางอ้อมดังนี้

ศุภวิทย์ เปี่ยมพงศสานต์ (ม.ป.ป.) ได้กล่าวถึงการสร้างเขื่อนอัสวันในประเทศอียิปต์ว่า เขื่อนอัสวันเคยเป็นเขื่อนเก็บกักน้ำที่มีขนาดใหญ่ที่สุดในโลกแห่งหนึ่ง ได้เก็บกักดินตะกอนที่เคยไหลลงท้ายน้ำในปริมาณมากต่อปี ได้ส่งผลกระทบโดยตรงต่อแม่น้ำไนล์ ทำให้แม่น้ำต้องสูญเสียหน้าที่ที่สำคัญที่เคยมีแต่เดิมไปจนสิ้น กล่าวคือ หน้าที่ฟื้นฟูทุ่งนาที่อยู่บนฝั่งแม่น้ำให้ได้รับปุ๋ยธรรมชาติที่พัดพามากับน้ำ ดังนั้นความอุดมสมบูรณ์ของลุ่มน้ำไนล์จึงลดลงไปเรื่อยๆ และยังส่งผลให้การจับปลาบริเวณทะเลเมดิเตอเรเนียนมีจำนวนลดลงเป็นอย่างมาก

นอกจากนี้ ศุภวิทย์ เปี่ยมพงศสานต์(อ้างแล้ว,เรื่องเดียวกัน) ยังได้กล่าวถึงผลกระทบจากการสร้างเขื่อนขนาดใหญ่ อาทิ เขื่อนอัสวัน ที่มีต่อสุขภาพอนามัยของมนุษย์ไว้ว่า ผลกระทบสิ่งแวดล้อมที่สำคัญอย่างหนึ่งของการพัฒนาแหล่งน้ำก็คือ การแพร่กระจายของโรคทางน้ำ(Water-borne diseases)และการทนทุกข์ทรมานที่เป็นผลผลิตตามมาของคนและสัตว์เลี้ยงนับเป็นล้านๆในเขตร้อนและเขตกึ่งร้อนของโลก การพัฒนาแหล่งน้ำเพื่อพลังงานไฟฟ้าหรือการชลประทานได้ส่งเสริมและสร้างสภาพแวดล้อมทางนิเวศสำหรับการเพิ่มของโรคพยาธิและโรคทางน้ำอื่นๆอีกหลายชนิด เช่น โรคพยาธิใบไม้ในเลือด โรคพยาธิเส้นด้ายในเลือด และโรคมาลาเรีย เป็นต้น

นอกจากนี้ผลกระทบโดยตรงจากการสร้างเขื่อนหรืออ่างเก็บน้ำขนาดใหญ่ที่มีต่อสภาพแวดล้อมซึ่งส่งผลกระทบโดยอ้อมต่อสภาพเศรษฐกิจของประชากรอีกอย่างหนึ่งก็คือ การที่ไปลดปริมาณการไหลของน้ำจืดที่เคยไหลลงสู่ปากแม่น้ำอันเนื่องมาจากการสร้างเขื่อนขวางกั้นแม่น้ำทำให้ความเค็มของบริเวณปากแม่น้ำเพิ่มขึ้น ซึ่งเป็นผลทำให้แหล่งเลี้ยงตัวอ่อนตามธรรมชาติของกุ้งและปลาทะเลหายไปได้รับความเสียหายอย่างมาก

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

Suwan(1981)ได้กล่าวถึงผลกระทบและความเสียหายอันเกิดจากการพัฒนาโครงการสร้างเขื่อนหรืออ่างเก็บน้ำต่างๆที่มีต่อประชาชน และสิ่งแวดล้อมไว้ว่าสามารถจำแนกได้อย่างกว้างๆได้เป็น 2 กลุ่ม คือ กลุ่มแรก เป็นความเสียหายที่สามารถวัดได้ในรูปตัวเงิน ได้แก่ ความเสียหายจากการก่อสร้าง การถากถางพื้นที่อ่างเก็บน้ำ การให้เงินชดเชยแก่ราษฎรที่ถูกน้ำท่วม ความเสียหายที่เกิดจากสิ่งก่อสร้างขณะดำเนินการก่อสร้าง รวมทั้งความเสียหายในรูปความเสี่ยงอันเกิดจากความล้มเหลวของการสร้างเขื่อน กลุ่มที่สอง คือ ความเสี่ยงที่มิอาจวัดได้ในรูปของตัวเงิน แต่มีความเกี่ยวพันกับการสูญเสียทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม สังคมมนุษย์ อาทิ ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางระบบนิเวศ การสูญสิ้นทางชีววิทยา ธรณีวิทยา แหล่งโบราณคดี แหล่งประวัติศาสตร์ การสูญเสียแหล่งแร่ธาตุ ป่าไม้ สัตว์ป่า ตลอดจนการอพยพโยกย้ายถิ่นฐานราษฎรที่ได้รับผลกระทบจากโครงการ ตลอดจนผลกระทบต่อการเปลี่ยนแปลงสิ่งแวดล้อมที่มีต่อสุขภาพอนามัยของมนุษย์และสัตว์เลี้ยง และยังเป็นการเพิ่มความเป็นไปได้ที่จะเกิดแผ่นดินไหวอีกด้วย สำหรับข้อสรุปถึงประโยชน์ที่ได้รับกับความเสียหายที่เกิดขึ้นจากโครงการสร้างเขื่อนอเนกประสงค์แสดงไว้ดังตารางที่ 2.1

จากแนวคิดที่กล่าวมาสามารถสรุปได้ว่า สภาพสิ่งแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงทุกวันนี้มีสาเหตุสำคัญคือ เกิดจากกระบวนการทางธรรมชาติและจากการกระทำของมนุษย์การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติเป็นสิ่งที่ไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ ฉะนั้นการกระทำของมนุษย์ในรูปแบบต่างๆ รวมถึงที่อยู่ในรูปของโครงการพัฒนาที่ส่งผลกระทบต่อประชาชนและสภาพสิ่งแวดล้อมนั้นจะต้องพิจารณาไตร่ตรองให้ถี่ถ้วนและลดปัญหาหรือหาทางยุติข้อขัดแย้งต่างๆโดยเร็ว โดยเฉพาะโครงการที่ส่งผลกระทบด้านลบต่อวิถีชีวิต ความเป็นอยู่ สภาพเศรษฐกิจ สังคม และการโยกย้ายถิ่นของราษฎร แต่ถ้าจำเป็นต้องดำเนินการพัฒนาอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้แล้ว ภาครัฐจึงต้องจำเป็นวางแผน/โครงการอย่างรอบคอบรัดกุม โดยตระหนักถึงปัญหาปากท้องของประชาชนเป็นสำคัญ ขณะเดียวกันก็ต้องเร่งดำเนินการให้ราษฎรที่อพยพสามารถดำเนินชีวิตและปรับตัวให้เข้ากับสิ่งแวดล้อมใหม่ได้อย่างเหมาะสมสามารถพลิกฟื้นความเป็นอยู่ให้กลับคืนสู่สภาพปกติโดยเร็วที่สุดต่อไป

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

ตารางที่ 2.1 สรุปประโยชน์ที่ได้รับและความเสียหายที่เกิดขึ้นจากโครงการสร้างเขื่อนเอนกประสงค์

ประโยชน์ที่ได้รับ	ความเสียหายที่เกิดขึ้น
1.แหล่งกำเนิดไฟฟ้าพลังน้ำ 2.ด้านอุทกวิทยา ช่วยควบคุมน้ำท่วม ความมั่นคงทางพื้นที่ การระบายน้ำ และกิจกรรมอื่นที่เกี่ยวข้อง - ป้องกันและลดการเกิดอุทกภัยที่เกิดจากการไหลบ่าของกระแสน้ำเข้าท่วมพื้นที่ราบอันเนื่องมาจากน้ำป่าไหลหลากและป้องกันความเสียหายจากภาวะขาดแคลนน้ำ - ช่วยป้องกันและลดการกัดเซาะ การพังทลายของหน้าดิน 3.เป็นแหล่งน้ำ - เพื่อการชลประทาน - เพื่อใช้อุปโภคบริโภคในครัวเรือน - เพื่อใช้ในกิจกรรมอุตสาหกรรมและการค้า 4.เป็นเส้นทางคมนาคมทางน้ำ - ใช้ลำเลียงสินค้าและผู้โดยสาร - ประหยัดในการขนส่งสินค้าหรือผลผลิตทางการเกษตร 5.เป็นแหล่งท่องเที่ยว พักผ่อนหย่อนใจ ก่อให้เกิดกิจกรรมต่างๆ ได้แก่ ว่ายน้ำ ปีกนิด ตกปลา พายเรือ 6.เป็นแหล่งเพาะพันธุ์สัตว์น้ำเพื่อการค้า 7.คุณภาพสิ่งแวดล้อม - ทัศนียภาพสวยงาม - น้ำอุดมสมบูรณ์ - อากาศบริสุทธิ์ - ผืนดินมีคุณภาพ	1.จากการก่อสร้าง 2.จากการฉากถาง 3.ต้องจ่ายค่าชดเชยแก่ราษฎรที่ได้รับความเสียหายจากน้ำท่วม 4.ก่อให้เกิดการสูญเสียทางด้าน - บ้านเรือนที่อยู่อาศัยของราษฎร - สิ่งก่อสร้างที่มีคุณค่า - พื้นที่ราบ - ป่าไม้ - แหล่งแร่ - โอกาสทางเศรษฐกิจ 5.การสูญเสียทางด้านสิ่งแวดล้อม - การเปลี่ยนแปลงระบบนิเวศ - แหล่งชีววิทยา - แหล่งธรณีวิทยา - แหล่งสัตว์ป่า - เพิ่มความเป็นไปได้ที่จะเกิดแผ่นดินไหว 6.การสูญเสียทางด้านสังคมของมนุษย์ - แหล่งโบราณคดี - แหล่งประวัติศาสตร์ - ผลกระทบโดยรวมจากโครงการ - การอพยพโยกย้ายถิ่นฐานของราษฎร - ผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงสิ่งแวดล้อมที่มีผลต่อสุขภาพอนามัยของมนุษย์และต่อสัตว์เลี้ยง

ที่มา : Suwan(1981)

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

2.2. ทฤษฎีการเปลี่ยนแปลงและปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงสังคมและวัฒนธรรม

มีนักสังคมวิทยาและนักมานุษยวิทยาจำนวนมากมายที่พยายามทำความเข้าใจกับสังคมชุมชนหรือความเป็นชุมชน รวมทั้งการเปลี่ยนแปลงและการปรับตัวของชุมชน ในที่นี้ผู้วิจัยจะได้กล่าวถึงทฤษฎีและแนวคิดเพื่อสร้างความเข้าใจเกี่ยวกับสังคมชุมชนและการเปลี่ยนแปลงของชุมชนดังนี้

2.2.1 ทฤษฎีระบบสังคมชุมชน

ระบบสังคม หมายถึง หน่วยที่มิได้มีการจัดระเบียบและมีความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างบุคคลหรือกลุ่มองค์กร ได้แก่ ครอบครัว ชุมชนหรือสถาบันต่างๆ ระบบสังคมอาจมองเป็นเรื่องแบบแผนพฤติกรรมของการกระทำของบุคคลและวัฒนธรรมซึ่งเกี่ยวข้องหรือมีความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลหลายคนกับปรากฏการณ์ของวัฒนธรรม

ชุมชนประกอบด้วยระบบสังคมซึ่งมีส่วนประกอบของสถานภาพ บทบาท กลุ่มและสถาบันต่างๆซึ่งกลุ่มเหล่านั้นมีความสัมพันธ์กัน โดยมีความเกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมของชุมชนด้วย (สมศักดิ์ ศรีสันติสุข,2537:38)

ในขณะที่นักสังคมวิทยาท่านอื่นได้ให้ความหมายของ ระบบสังคมว่า คือ ระบบความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล การที่มนุษย์มาอยู่รวมกันทำให้เกิดแบบแผนการปฏิบัติของสมาชิกทุกคนในกลุ่มนั้นๆจะต้องยึดถือปฏิบัติจนกลายเป็นแบบแผนประพฤติปฏิบัติเกิดเป็นสังคมขึ้น(โสภา ชูพิกุลชัย,2522: 40)

จากความหมายซึ่งมีผู้ให้คำนิยามไว้ต่างๆพอจะสรุปได้ว่า ชุมชนจะมีส่วนประกอบทางภูมิศาสตร์ ความเป็นระบบสังคม รูปแบบ ขนบธรรมเนียม ประเพณี การดำเนินชีวิตอย่างเดียวกันและมีความสัมพันธ์ระหว่างกัน

โสภา ชูพิกุลชัย(2522: 40) ได้ให้ความหมายของสังคม คือ การที่คนกลุ่มหนึ่งไม่จำกัดอายุไม่จำกัดเพศ มาอยู่รวมกันเป็นกลุ่ม มีการสืบต่อไปเรื่อยๆ มีสถาบันและวัฒนธรรมซึ่งมีเอกลักษณ์ของตนเอง สังคมมนุษย์ประกอบไปด้วยระบบสังคมหลายๆระบบ เป็นต้นว่า ระบบครอบครัว ระบบเศรษฐกิจ ระบบการเมือง ระบบการศึกษา และระบบความเชื่อ

สมศักดิ์ ศรีสันติสุข(2537:39) โดยคุณลักษณะของกลุ่มสังคมสามารถจำแนกได้ดังนี้

1) ประกอบด้วยคนจำนวนหนึ่งมากกว่า 2 คนขึ้นไป

2) กลุ่มคนที่มารวมกันนั้นมีความรู้สึกเป็นพวกเดียวกัน(Sense of Belonging)

3) มีการติดต่อกระทำระหว่างกัน(Social Interaction)

4) มีความสัมพันธ์กัน(Social Relationship)

5) มีการจัดระเบียบทางสังคม(Social Organization)

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

วราคม ทีสุกะ(2535: 5) ได้กำหนดแนวทางการศึกษาทางสังคม มีวัตถุประสงค์ 4 ประการ

1) เพื่อเข้าใจชีวิตสังคม กระบวนการชีวิตสังคม ในขณะเดียวกันก็ค้นหากฎสากลที่แฝงเร้นอยู่เบื้องหลังกระบวนการเหล่านั้นด้วย

2) เพื่อประสานความสัมพันธ์ระหว่างเพื่อนมนุษย์

3) เพื่อค้นหาวิธีแก้ปัญหาสังคม และวางแผนพัฒนาสังคม

4) เพื่อควบคุมทางสังคมทั้งที่เป็นในรูปที่เป็นบุคคล และในรูปที่เป็นสิ่งของหรือเหตุการณ์

สรุปได้ว่า กลุ่มของสังคมนั้นจะประกอบด้วยคนจำนวนหนึ่งที่มีจุดมุ่งหมายที่เหมือนกัน มีการกระทำติดต่อระหว่างกัน การพบปะพูดคุย การคบค้าสมาคมที่จะทำให้มีความสัมพันธ์แบบปฐมภูมิและทุติยภูมิกับสมาชิกภายในกลุ่ม ซึ่งจะดำเนินกิจกรรมต่างๆไปสู่จุดหมายได้อย่างมีประสิทธิภาพ ซึ่งการรวมกลุ่มมีความจำเป็นต้องกำหนดสถานภาพ บทบาทและกฎเกณฑ์ต่างๆอันเป็นแนวทางในการปฏิบัติร่วมกัน อีกทั้งยังมีการถ่ายทอด สืบทอดระหว่างสมาชิกรุ่นต่อรุ่น

2.2.2 ทฤษฎีเกี่ยวกับการตั้งถิ่นฐานของชุมชน

สมศักดิ์ ศรีสันติสุข(2537:36) กล่าวถึงแนวความคิดของการตั้งถิ่นฐานของชุมชนว่าสามารถแยกออกได้เป็น 2 รูปแบบใหญ่ดังนี้

1) การตั้งถิ่นฐานที่ไม่มีการวางแผน เป็นการตั้งถิ่นฐานของชุมชนที่สามารถแยกได้เป็น 3 รูปแบบ คือ

1.1) การตั้งถิ่นฐานแบบกลุ่ม(Clustered Settlement) การตั้งถิ่นฐานที่ขึ้นอยู่กับความสัมพันธ์ของกลุ่มคนกับปัจจัยธรรมชาติหรือกายภาพเป็นหลัก

1.2) การตั้งถิ่นฐานแบบกระจาย(Dispersed หรือ Scattered Settlement) การตั้งถิ่นฐานขึ้นอยู่กับปัจจัยทางนิเวศวิทยาหรือธรรมชาติที่เหมาะสมกับอาชีพเป็นหลัก

1.3) การตั้งถิ่นฐานแบบสุ่มหรือแบบผสม(Random หรือ Mixed Settlement) เป็นการตั้งถิ่นฐานแบบกลุ่มที่เป็นการผสมผสานระหว่างความสัมพันธ์ทางสังคมกับพื้นที่และเฉพาะพื้นที่อย่างเดียว

2) การตั้งถิ่นฐานแบบมีแบบแผน

เป็นลักษณะการตั้งถิ่นฐานที่เน้นการวางแผนล่วงหน้าเกี่ยวกับการใช้ประโยชน์จากที่ดินให้เหมาะสมและเป็นประโยชน์ทางเศรษฐกิจมากที่สุด ส่วนปัจจัยทางสังคมเป็นลำดับรองหรือไม่ได้เกี่ยวข้องเลย การตั้งถิ่นฐานแบบนี้มักเป็นเรื่องโครงการของรัฐที่จะจัดสรรที่ดินทำกินให้เกษตรกร เช่น โครงการนิคมสร้างตนเอง โครงการเขื่อนต่างๆ อย่างไรก็ตามการตั้งถิ่นฐานในรูปแบบนี้ขึ้นอยู่กับวัตถุประสงค์ของโครงการที่จัดตั้งถิ่นฐานนั้น ซึ่งสามารถแบ่งได้หลายรูปแบบ ดังนี้

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

1) การตั้งถิ่นฐานกลางพื้นที่การเกษตร

2) การตั้งถิ่นฐานแบบสี่แยกเส้นทางคมนาคม

3) การตั้งถิ่นฐานบริเวณเส้นทางคมนาคม เป็นการตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนตามสองฝั่งของถนน

4) การตั้งถิ่นฐานเป็นรูปวงกลม เป็นการตั้งถิ่นฐานที่ให้มีศูนย์กลางของหมู่บ้านเป็นรูปแบบวงกลมอยู่ตรงกลางพื้นที่

5) การตั้งถิ่นฐานแบบชุมชนใหญ่เป็นศูนย์กลาง

2.2.3 ปัจจัยที่เกี่ยวกับการยอมรับหรือต่อต้านการเปลี่ยนแปลง

การเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่เกิดขึ้นดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่าอาจจะทำให้เกิดความพอใจ และไม่พอใจ ซึ่งสิ่งเหล่านี้ เสาวคนธ์ สุดสวาสดิ์ (2524: 48) ได้กล่าวว่ามีปัจจัยที่ทำให้เกิดการยอมรับหรือการต่อต้านอยู่ 6 ประการคือ

1. ความต้องการในการเปลี่ยนแปลง หากบุคคลยังไม่ตระหนักหรือเห็นความสำคัญของการเปลี่ยนแปลงแล้วอัตราการยอมรับย่อมจะช้า ในการที่บุคคลจะยอมรับสิ่งใหม่นั้นจะต้องเป็นสิ่งที่บุคคลในสังคมเห็นว่ามีประโยชน์ สามารถบรรลุเป้าหมายและวัตถุประสงค์ของตนหรือสังคมได้

2. การได้รับความพึงพอใจอย่างสูง ผลของการยอมรับการเปลี่ยนแปลงนั้นต้องทำให้เกิดความพึงพอใจต่อบุคคลอย่างสูงทั้งด้านสถานะภาพทางสังคม เศรษฐกิจ และจะต้องชดเชยอย่างสมน้ำสมเนื้อกับปัญหาและความยากลำบากในการสนับสนุนและการเปลี่ยนแปลงนั้น

3. การสาธิตผลประโยชน์ การสาธิตให้เห็นประโยชน์อย่างมีคุณค่าจะทำให้การยอมรับการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นได้สะดวก จึงเป็นเกณฑ์สำคัญในการยอมรับการเปลี่ยนแปลงทั้งในรูปของวัตถุธรรมและอวัตถุธรรม

4. การเข้ากันได้กับวัฒนธรรมที่มีอยู่ หากการเปลี่ยนแปลงไม่ขัดกับกระแสวัฒนธรรม วิถีประชา กฎศีลธรรมเดิมของสังคมแล้ว การยอมรับก็ย่อมจะเกิดขึ้นได้ โดยปรับให้เข้ากันได้กับวัฒนธรรมเดิม

5. ต้นทุนการเปลี่ยนแปลง หากเสียค่าใช้จ่ายมากก็จะยอมรับน้อยลงไป

6. ผู้นำในการเปลี่ยนแปลง หากผู้นำในการเปลี่ยนแปลงมียุทธวิธีที่ดีเข้าใจชาวบ้าน รู้จักวิธีเสนอการเปลี่ยนแปลง รู้จักเนื้อหาของการเปลี่ยนแปลงได้ดีพอ ประกอบกับความชำนาญในการใช้เทคนิค วิธีการชวน หรือเสนอแนะเพื่อให้เกิดความต้องการในการเปลี่ยนแปลง รวมทั้งมีบุคลิกภาพภูมิหลังที่ดีก็ย่อมทำให้การเปลี่ยนแปลงเป็นไปได้ง่ายยิ่งขึ้น

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

2.2.4 ทฤษฎีการขัดแย้งของชุมชน

ความขัดแย้งซึ่งเป็นพลังไปสู่การเปลี่ยนแปลงนั้นเป็นสิ่งที่เกิดจากโครงสร้างของสังคมนั่นเอง และการที่จะเข้าใจโครงสร้างของสังคมและความขัดแย้งของสังคมก็จะต้องดูจากวิถีการผลิตของสังคมนั้นๆ สังคมใดจะมีวิถีการผลิตแบบใดก็ขึ้นอยู่กับแรงงาน ทุน และระดับความรู้วิทยาการซึ่งสามารถนำไปใช้ในการผลิต ดังนั้นการผลิตที่แตกต่างกันย่อมนำไปสู่วิถีการผลิตที่แตกต่างกัน และในวิถีการผลิตก็จะมีความสัมพันธ์ในการผลิต คือ ความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มคนในสังคมที่แตกต่างกันไป แต่ที่คล้ายคลึงกันสำหรับในเกือบทุกวิถีการผลิตก็คือ ความสัมพันธ์ในการผลิตในแต่ละวิถีการผลิตนั้นจะเป็นภาพสะท้อนของความขัดแย้งระหว่างชนชั้นซึ่งเป็นผู้ผลิตโดยตรง คือ ชนชั้นที่ทำการผลิตด้วยแรงงานของตนกับชนชั้นซึ่งไม่ได้เป็นผู้ผลิตโดยตรง คือ ไม่ได้ใช้แรงงานของตนในการผลิตแต่เป็นผู้ที่ได้รับประโยชน์ส่วนใหญ่จากการผลิต ความขัดแย้งระหว่างชนชั้นสองชนชั้นนี้ย่อมก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงคลี่คลายไปสู่รูปแบบของสังคมใหม่และความสัมพันธ์ทางการผลิตแบบใหม่ อย่างไรก็ตามการเปลี่ยนแปลงไปสู่วิถีการผลิตแบบใหม่จะสำเร็จหรือไม่ย่อมขึ้นอยู่กับความพร้อมของกำลังการผลิตของสังคมนั้นๆด้วย(จามะรี พิทักษ์วงศ์ ,2529: 85)

ทฤษฎีความขัดแย้งของมาร์ก ที่ สมศักดิ์ ศรีสันติสุข(2537: 35) ได้เสนอ คือ

1. ขณะที่ความสัมพันธ์ทางสังคมมีลักษณะเป็นระบบความสัมพันธ์ทางสังคมเริ่มจะมีความขัดแย้งกับผลประโยชน์

2. ตามข้อเท็จจริงจะเปิดเผยให้รู้ว่าระบบสังคมเดิมจะก่อให้เกิดการขัดแย้ง

3. การขัดแย้งจะหลีกเลี่ยงไม่ได้ซึ่งเป็นลักษณะของระบบสังคมด้วย

4. ความขัดแย้งนั้นมีแนวโน้มที่เห็นเด่นชัดในรูปการขัดแย้งที่ผลประโยชน์ขัดกันจนกระทั่งกลายเป็นสองฝ่ายที่เข้าด้วยกันไม่ได้

5. ความขัดแย้งส่วนมากจะเกิดขึ้นบ่อยๆยิ่งเมื่อการกระจายทรัพยากรที่หายากได้หมดไป

6. ความขัดแย้งดังกล่าวก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่เกิดขึ้นในระบบสังคมต่างๆ

7. ความขัดแย้งจึงเกิดขึ้นและมีอยู่ตลอดเวลา

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

เราสามารถที่จะสรุปทฤษฎีความขัดแย้งนี้ได้ว่า การจัดระเบียบทางสังคมในชุมชนนั้นเกิดขึ้นจากความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มทางสังคมต่างๆตราบใดที่กลุ่มทางสังคมเหล่านั้นไม่มีอะไรที่ถือว่าเป็นผลประโยชน์ต่อกลุ่มของตน หรือขูดรีดเอาผลประโยชน์ส่วนตัว ความขัดแย้งที่รุนแรงจะไม่เกิดขึ้น แต่ถ้าความขัดแย้งระหว่างกลุ่มชนชั้นแล้ว เมื่อถึงขั้นรุนแรงก็จะมีการจัดระเบียบสังคมใหม่ขึ้น อย่างไรก็ตามการขัดแย้งอาจจะมองได้อีกแง่หนึ่งว่าทำให้เกิดประโยชน์ ทำให้มีการปรับตัวให้เข้ากับสิ่งแวดล้อม ช่วยกันแก้ไขปัญหาความขัดแย้งต่างๆเพื่อมุ่งไปสู่สังคมที่สมาชิกส่วนใหญ่ปรารถนาต่อไป

2.2.5 ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงสังคมและวัฒนธรรม

สามารถจำแนกอย่างกว้างๆได้ 2 ปัจจัยคือ

1) ปัจจัยภายนอก เป็นปัจจัยที่เกิดขึ้นภายนอกชุมชนซึ่งมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม เช่น การสาธารณูปโภค เมื่อรัฐได้ดำเนินการพัฒนาโดยการรัดเร่งสร้างถนน ไฟฟ้า โรงเรียน ทำให้ชุมชนชนบทได้รับการพัฒนาที่ดีขึ้น การแพร่กระจายของวัฒนธรรมเป็นอีกปัจจัยหนึ่งที่มีความสำคัญต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมเพราะการแพร่กระจายทางวัฒนธรรมจากสังคมเมืองไปสู่สังคมชนบทเป็นเรื่องที่เกิดขึ้นและต่อเนื่องอยู่ตลอดเวลา ความสัมพันธ์ระหว่างสังคมชนบทและสังคมเมืองมีอยู่มากมาย ต้องพึ่งพาอาศัยกันทางด้านเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมและการสื่อสารมวลชน จึงมีส่วนทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมของสังคมชนบท

2) ปัจจัยภายใน เป็นปัจจัยที่เกิดขึ้นหรือมีอยู่ภายในชุมชนซึ่งส่งผลให้มีการเปลี่ยนแปลงทางสังคมได้ ปัจจัยต่างๆได้แก่ ปัจจัยทางนิเวศวิทยา เช่น สิ่งแวดล้อม ที่ตั้งของหมู่บ้าน ที่ดินและอื่นๆ โดยหากชุมชนตั้งอยู่ในสภาพนิเวศวิทยาที่ดีก็อาจจะพัฒนาชุมชนของตนให้ดีขึ้นได้ซึ่งทำให้มีการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม ปัจจัยทางด้านบุคลิกภาพหรือความเป็นผู้นำของชุมชนที่มีความรู้อาจจะมีส่วนในการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมได้เช่นกัน(สนิท สมัครการ ,2525:42)

ในส่วนของลักษณะของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมนั้น สมศักดิ์ ศรีสันติสุข (2528:11-12) กล่าวว่า นักสังคมวิทยาและมานุษยวิทยามักจะกล่าวถึงในรูปของโครงสร้างทางสังคมและวัฒนธรรม หรือกล่าวถึงสถาบันต่างๆในสังคมหรือชุมชนที่เปลี่ยนแปลงไปจากเดิม หรือมีการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้น ดังนั้นลักษณะของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมจึงเป็นเรื่องของการเปลี่ยนแปลงในระบบสังคมและวัฒนธรรมที่เปลี่ยนไปเพื่อตอบสนองความต้องการของสมาชิกในสังคมปัจจุบัน ได้แก่ ระบบครอบครัวและเครือญาติ ระบบเศรษฐกิจ ระบบการศึกษา ระบบสาธารณสุข ระบบการปกครอง และระบบความเชื่อและประเพณี เป็นต้น

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

สำหรับปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมอาจสามารถกล่าวได้อย่างกว้างๆ ดังนี้ **ปัจจัยที่หนึ่ง** ปัจจัยทางด้านนิเวศวิทยา ได้แก่ ทำเลที่ตั้ง ทรัพยากรรอบๆหมู่บ้าน สภาพภูมิประเทศ ที่ดิน แหล่งน้ำธรรมชาติ และสภาพภูมิอากาศ **ปัจจัยที่สอง** ปัจจัยทางด้านสาธารณูปโภค **ปัจจัยที่สาม** ปัจจัยทางด้านการแพร่กระจายทางวัฒนธรรม ซึ่งเป็นเรื่องที่เกิดขึ้นอยู่ตลอดเวลา สิ่งที่สังเกตได้ง่าย คือ การแพร่กระจายทางวัฒนธรรมจากสังคมเมืองไปยังสังคมชนบท **ปัจจัยที่สี่** ปัจจัยด้านสื่อสารมวลชน ซึ่งมีอิทธิพลอย่างมากต่อชุมชนและรวดเร็วในปัจจุบัน **ปัจจัยที่ห้า** ปัจจัยด้านชาติพันธุ์ และ**ปัจจัยที่หก** ปัจจัยทางด้านบุคลิกภาพ เช่น บุคลิกภาพของผู้นำชุมชนที่มีความรู้ ความฉลาด และความสามารถในการพัฒนาท้องถิ่น

สรุป การเปลี่ยนแปลงทางสังคม และวัฒนธรรมมีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กัน เป็นการเปลี่ยนแปลงเพื่อตอบสนองความต้องการของสมาชิกในสังคมปัจจุบัน ได้แก่ ระบบครอบครัวและเครือญาติ ระบบเศรษฐกิจ ระบบการศึกษา ระบบสาธารณสุข ระบบการปกครอง และระบบความเชื่อประเพณี เป็นต้น

ส่วนผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงทางสังคม และวัฒนธรรม สามารถสรุปได้ดังนี้ คือ

1. ผลกระทบทางสังคม

ผลกระทบทางสังคมของการเปลี่ยนแปลงทางสังคม และวัฒนธรรมมีหลายด้านด้วยกัน ทั้งในด้านขนาด ลักษณะ ประเภท และองค์ประกอบของความสัมพันธ์ทางสังคม ผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงในสังคมชนบทเด่นๆก็มี ความสัมพันธ์ระหว่างพ่อแม่ลูกห่างเหินกันไป ความสัมพันธ์ระหว่างเพื่อนบ้านก็ลดความเข้มข้นและเหนียวแน่นลงไปทำให้ไม่ค่อยช่วยเหลือเกื้อกูลกันเหมือนแต่ก่อน แม้แต่ความสัมพันธ์ระหว่างพระกับชาวนาก็ลดลงไปด้วย ชาวชนบทมีความชำนาญเฉพาะด้านมากขึ้น มีคนเลี้ยงไก่ เลี้ยงหมู ไม่ได้เป็นชาวนา และชาวไร่ทั่วไปเหมือนสมัยก่อน ทำให้มีความจำเป็นต้องพึ่งพาคนอื่นๆมากขึ้น พึ่งตนเองได้น้อยลง

2. ผลกระทบทางวัฒนธรรม

การเปลี่ยนแปลงในชนบททำให้เกิดผลกระทบต่อวัฒนธรรมชนบทหลายด้านบางอย่างก็เกี่ยวพันกับผลกระทบทางสังคมที่กล่าวมา ตัวอย่างเพิ่มเติม ก็คือ ประเพณีการเคารพผู้อาวุโสหายหรือจางไป ชาวชนบทนิยมวัตถุมากขึ้น ยังถือการวัดคุณค่าของคนด้วยเงินหรือวัตถุดีค่าของคนตามปริมาณเงิน มีความนิยมวัฒนธรรมเมืองซึ่งสืบทอดมาจากวัฒนธรรมตะวันตกมากขึ้น ดำรงชีวิตเหมือนอย่างชาวเมืองทำให้เสียค่าใช้จ่ายมากขึ้นแต่รายได้ของตนไม่ได้เพิ่มขึ้น

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

3. ผลกระทบทางเศรษฐกิจ

ผลกระทบทางเศรษฐกิจของการเปลี่ยนแปลงในชนบทนั้นอาจมองเห็นได้ง่ายเริ่มจากการเปลี่ยนแปลงต่างๆทำให้ชาวชนบทต้องเสียค่าใช้จ่ายมากขึ้น ในขณะที่รายได้ไม่ได้เพิ่มขึ้นเท่าที่ควร ทรัพยากรธรรมชาติก็ถูกใช้ร่อยหรอไปมาก บางอย่างหมดไปหรือเหลือน้อย ไม่ว่าจะเป็น ป่าไม้ แร่ธาตุต่างๆ นักวิชาการบางท่านกล่าวว่า ยิ่งมีการเปลี่ยนแปลงหรือพัฒนาชาวชนบทก็ยิ่งจะเสียเปรียบในการกระจายรายได้ และโอกาสทางเศรษฐกิจก็ยังไม่มีความยุติธรรมยิ่งพัฒนาชาวชนบทก็ยิ่งยากจน ยิ่งทำงานมากยิ่งได้ผลตอบแทนน้อยเพราะการเอารัดเอาเปรียบชาวชนบททำได้มากขึ้น

สรุปได้ว่า การเปลี่ยนแปลงทางสังคมมองที่โครงสร้างและหน้าที่ของระบบสังคมที่ได้เปลี่ยนแปลงไป ส่วนการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมมองที่วิถีชีวิต ระเบียบแบบแผนที่ได้เปลี่ยนไปจากเดิมหรืออาจจะกล่าวได้ว่าการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมเป็นการศึกษาเรื่องของปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในสังคมเรื่องเดียวกัน ลักษณะและกระบวนการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นเพื่อตอบสนองต่อปัจจัยใหม่ สภาพสิ่งแวดล้อมใหม่ โอกาสและบทบาทใหม่ที่ถูกกำหนดไว้แล้ว ปัจจัยที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงเริ่มจากปัจจัยที่เกิดขึ้นภายในชุมชนและภายนอกชุมชนตามลำดับ เมื่อลักษณะและปัจจัยของการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นแล้วสิ่งที่มักจะเกิดขึ้นตามมาเสมอ คือ ผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงในระบบสังคมทุกระบบ

2.2.6 ทฤษฎีการรับสิ่งใหม่ (Innovation Theory)

การรับสิ่งใหม่หรือการรับรองของใหม่(Innovation) มีความหมายถึงวัตถุประสงค์ในด้านที่เกี่ยวข้องกับเทคโนโลยีและที่ไม่ใช่วัตถุอันได้แก่ ความรู้สึกนึกคิด ทัศนคติ และอุดมการณ์ในชุมชนหนึ่งๆ การมีสิ่งใหม่ๆเกิดขึ้นได้นั้นจะต้องมีแหล่งที่มาอยู่ 3 ประการ คือ

1) การค้นพบ

2) การคิดค้นประดิษฐ์

3) การแพร่กระจาย

ในขณะที่ Roger(1968: 81) กล่าวถึงกระบวนการยอมรับสิ่งใหม่ๆว่ามีขั้นตอนอยู่ คือ

1) การรับข่าวสารเป็นขั้นตอนที่สมาชิกได้ทราบว่ามีสิ่งใหม่ๆเกิดขึ้น แหล่งข่าวที่ได้จะมาจากบุคคลที่เกี่ยวข้อง เช่น พ่อแม่ ญาติพี่น้อง เพื่อน พ่อค้า และสื่อมวลชนต่างๆ

2) ขั้นของความสนใจในรายละเอียด

3) ขั้นของการประเมินผล

4) ขั้นของการทดลอง

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

จากทฤษฎีการรับสิ่งใหม่นี้จะกล่าวถึงการที่ชุมชนได้รับรู้ข่าวสารใหม่จากแหล่งที่มาใดๆก็ตาม ถ้าเป็นข้อมูลข่าวสารที่น่าสนใจก็จะศึกษารายละเอียดเพื่อถึงผลดีผลเสีย และพิจารณาถึงการปฏิบัติและถ้าลองปฏิบัติก็จะดูผลว่าดีหรือไม่นั้น คือ มีการประเมินอีกครั้งถ้าได้ผลดีและสามารถนำมาปฏิบัติได้ก็จะมีการยอมรับ

2.3. แนวคิดเรื่องการเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อม

การเปลี่ยนแปลงเป็นเรื่องปกติที่เกิดขึ้นอยู่ในสภาพสิ่งแวดล้อมซึ่งอาจเกิดตามกระบวนการตามธรรมชาติ เช่น แผ่นดินไหว ภูเขาไฟระเบิด จากกระแสลม กระแสน้ำ รวมทั้งการกระทำของสิ่งมีชีวิตทั้งหลายโดยเฉพาะมนุษย์ เช่น การตัดไม้ทำลายป่า การถมแหล่งน้ำ การสร้างเขื่อนกั้นแม่น้ำ ฯลฯ เป็นต้น การเปลี่ยนแปลงของสภาพแวดล้อมจึงมีผลกระทบต่อการดำรงชีวิตของสิ่งมีชีวิต เนื่องจากสิ่งมีชีวิตแต่ละชนิดมีลักษณะเฉพาะ สิ่งมีชีวิตจะสามารถดำรงอยู่ต่อไปได้ตราบเท่าที่กระบวนการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวยังมีความสัมพันธ์กันอย่างถูกต้อง เป็นระบบและมีระเบียบ แต่ถ้าการเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมเป็นไปอย่างกะทันหัน รวดเร็ว รุนแรง และต่อเนื่อง สิ่งมีชีวิตก็ไม่สามารถจะปรับตัวได้ทัน จนในที่สุดสิ่งมีชีวิตบางชนิดหรือทั้งหมดก็มิอาจจะดำรงชีวิตอยู่ต่อไปได้ นอกจากนี้ยังมีอิทธิพลต่อกระบวนการอื่นๆที่เกี่ยวพันในธรรมชาติต้องถูกกระทบกระเทือนตามไปด้วย

เมื่อมีภัยธรรมชาติหรือมีการเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมทั้งที่ที่เกิดจากธรรมชาติเองหรือเกิดจากการกระทำของมนุษย์ก็ตาม สิ่งมีชีวิตบางอย่างสามารถทำตัวให้เข้ากับสภาพสิ่งแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไปได้ ในขณะที่บางชนิดไม่สามารถกระทำได้ การทำตัวให้เข้ากับธรรมชาติเพื่อความอยู่รอดของสิ่งมีชีวิตนี้เรียกว่า "การปรับตัว"(Adaptation) มนัส สุวรรณ (2539: 56-61)

การปรับตัวเพื่อความอยู่รอดของสิ่งมีชีวิตในสภาพสิ่งแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมมีด้วยกันหลายระดับและหลายลักษณะ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับสภาพความรุนแรงของการเปลี่ยนแปลงสิ่งแวดล้อมนั้นๆ ถ้าสิ่งแวดล้อมมีการเปลี่ยนแปลงชั่วคราวสิ่งมีชีวิตก็จะมีการปรับตัวในระดับเชิงพฤติกรรม(Behavioral level) เช่น การอพยพของนกในช่วงฤดูหนาวเข้าไปอาศัยชั่วคราวในเขตที่อบอุ่นกว่า หรือมนุษย์สวมเสื้อผ้าหนาๆหรือสวมเสื้อกันหนาวในฤดูหนาว เป็นต้น แต่ถ้าหากการเปลี่ยนแปลงทางธรรมชาติยังปรากฏอยู่ต่อไปสิ่งมีชีวิตจะปรับตัวต่อสภาพแวดล้อมในระดับที่เรียกว่า การปรับตัวของอวัยวะที่มีหน้าที่ต่างๆกันของร่างกาย(Functional level) เช่น กระบวนการเปลี่ยนแปลงทางเคมีในร่างกาย(Metabolism)ในสภาพอากาศหนาวเพื่อให้ร่างกายอบอุ่นขึ้น และถ้าหากสภาพความทารุณของภัยธรรมชาติหรือการเปลี่ยนแปลงของสิ่งมีชีวิตยังคงอยู่ต่อไปหรือเกิดขึ้นอยู่อย่างสม่ำเสมอสิ่งมีชีวิตก็จะมีการปรับตัวในระดับโครงสร้าง(Structure level) การปรับตัว

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

ในระดับนี้จะมีการถ่ายทอดไปยังรุ่นลูกหลานหรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่าเป็นการปรับตัวในระดับพันธุกรรม(Genatic level) และลูกหลานในช่วงต่อไปจะมีความสามารถในการปรับตัวให้เข้ากับธรรมชาติได้ดียิ่งขึ้น

กล่าวโดยสรุปได้ว่าการปรับตัวจึงเป็นสิ่งจำเป็นและมีความสำคัญต่อความอยู่รอดและการดำรงชีวิตอยู่ต่อไปของสิ่งมีชีวิต ถ้าสิ่งมีชีวิตไม่สามารถที่จะปรับตัวให้อยู่ต่อไปในสภาพแวดล้อมได้ก็จะไม่สามารถดำรงชีพอยู่อีกต่อไป การสูญหายหรือตายไปของสิ่งมีชีวิตนั้นก็จะถูกแทนที่ด้วยสิ่งมีชีวิตอื่นๆที่มีความสามารถที่ดีกว่าในการปรับตัวให้เข้ากับและอดทนต่อสภาพสิ่งแวดล้อมนั้นๆได้ และจะหมุนเวียนเช่นนี้ต่อไปไม่สิ้นสุด

สำหรับการปรับตัวของมนุษย์นั้น มนุษย์มีความสามารถที่จะทำสิ่งต่างๆได้อย่างมากมายในขณะที่สิ่งมีชีวิตอื่นๆไม่อาจที่จะกระทำเหมือนมนุษย์ได้ เช่น การพูด การเดิน การสร้างสรรค์สิ่งประดิษฐ์ การค้นคว้าเครื่องมือเครื่องใช้และเทคโนโลยีต่างๆ โดยเฉพาะความสามารถในการปรับตัวของมนุษย์ให้เข้ากับสภาพแวดล้อมเนื่องมาจากมนุษย์สามารถควบคุมการใช้มือ สามารถขยับนิ้วหัวแม่มือให้เคลื่อนที่ในทางตรงกันข้ามกับนิ้วอื่นๆเป็นผลให้มนุษย์สามารถหยิบจับสิ่งของต่างๆรวมทั้งเครื่องมือเครื่องใช้ได้สะดวก ทำให้สามารถเสาะแสวงหาและนำทรัพยากรธรรมชาติต่างๆมาใช้ให้เกิดประโยชน์ในการดำรงชีวิต ในขณะที่สัตว์อื่นไม่สามารถทำได้ อีกประการหนึ่งนั้นมนุษย์มีสมองที่โตกว่าสมองของสัตว์อื่นๆเมื่อเทียบกับความสัมพันธ์กับร่างกาย ทำให้มนุษย์ปรับตัวได้จากการเรียนรู้ที่เรียกว่า Insight learning process หรือการเรียนรู้แบบรู้แจ้งเห็นจริง มนุษย์จึงมีการคิดค้นสิ่งต่างๆเพื่อหาทางเอาชนะธรรมชาติ ต้องการควบคุมธรรมชาติ นอกจากนี้การที่มนุษย์มีสมองที่ใหญ่และมีการพัฒนามากกว่าสัตว์อื่นๆทำให้มนุษย์สามารถล่วงรู้หรือคาดทำนายเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในอนาคตได้เพราะมนุษย์ฉลาดพอที่จะอาศัยการเรียนรู้จากประสบการณ์มาเป็นพื้นฐานในการวิเคราะห์ประมวลผลนั่นเอง ซึ่งการล่วงรู้และการคาดการณ์ดังกล่าวมีความสำคัญยิ่งต่อมนุษย์ที่จะสามารถรู้ทิศทางและกิจกรรมที่ควรจะทำในเวลาข้างหน้าได้

สำหรับข้อจำกัดในการปรับตัว สิ่งมีชีวิตแม้จะมีการปรับตัวเพื่อความอยู่รอดให้เข้ากับสภาพแวดล้อมที่มีการเปลี่ยนแปลงไปในลักษณะต่างก็ตาม แต่ก็มิได้หมายความว่าจะสามารถปรับตัวได้ดีกับทุกลักษณะสภาพแวดล้อม และการปรับตัวของมนุษย์ก็เช่นเดียวกันกับการปรับตัวของสิ่งมีชีวิตซึ่งจะเกี่ยวข้องกับปัจจัยสำคัญที่จำกัดความสามารถในการปรับตัวอยู่ 3 ปัจจัย คือ

1)ความแตกต่างทางพันธุกรรมของสิ่งมีชีวิตแต่ละชนิด เนื่องจากธรรมชาติของสิ่งมีชีวิตสามารถปรับตัวได้ดีเฉพาะกับสภาพสิ่งแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไปบางสิ่งบางอย่างแต่มิได้หมายถึงว่าจะปรับตัวเข้าได้กับทุกๆสถานการณ์

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

2)การเลือกสรรโดยธรรมชาติ หมายความถึง สิ่งมีชีวิตที่แข็งแรงที่สุดเหมาะสมที่สุดเท่านั้นจึงจะสามารถรอดชีวิตอยู่ต่อไปได้

3)การถ่ายทอดความสามารถในการปรับตัวไปยังรุ่นลูกหลานเริ่มจำกัด ทั้งนี้อาจจะมีสามารถเหตุมาจากการมีลูกหลานมากเกินไป และ/หรือมีช่วงอายุที่ห่างกันเกินไป

สามารถสรุปได้ว่าการเปลี่ยนแปลงสภาพสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติถือได้ว่าเป็นเรื่องปกติธรรมดา การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวอาจส่งผลกระทบต่อสิ่งมีชีวิตในระดับต่างๆมากน้อยแตกต่างกันไปทั้งนี้ขึ้นอยู่กับสภาพความเข้มข้นรุนแรงของการเปลี่ยนแปลงสิ่งแวดล้อมนั้นๆ และการที่สิ่งมีชีวิตจะสามารถดำรงชีพต่อไปได้หรือไม่นั้นก็ขึ้นอยู่กับปัจจัยจำกัดความสามารถในการปรับตัวว่าปัจจัยใดบ้างที่ถูกทำลายและสิ่งมีชีวิตนั้นๆมีขีดจำกัดความอดทนกว้างหรือแคบเพียงใดด้วย

ศุภวิทย์ เปี่ยมพงศ์สานต์ (ม.ป.ป.)ได้กล่าวถึงโครงการสร้างเขื่อนหรืออ่างเก็บน้ำขนาดใหญ่ว่าเป็นการสร้างระบบนิเวศทางน้ำขึ้นมาแทนระบบนิเวศทางบกซึ่งมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมอย่างมาก ทั้งในแง่ชีวภาพและกายภาพ ในทางชีวภาพส่งผลกระทบต่อสิ่งมีชีวิตชนิดต่างๆรวมทั้งมนุษย์และต่อระบบนิเวศที่จะต้องเปลี่ยนแปลงไป ส่วนในทางกายภาพส่งผลให้ต้องสูญเสียป่าไม้ พื้นที่ราบ แหล่งแร่ธาตุต่างๆ และแหล่งโบราณคดี ตลอดจนทรัพยากรอื่นๆ

ดังนั้นจึงเห็นได้ว่าการเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมจะเกิดขึ้นอยู่เสมอ ทั้งที่เกิดจากกระบวนการทางธรรมชาติ และจากการกระทำของมนุษย์ซึ่งมีผลกระทบกระเทือนต่อการดำรงชีพของสิ่งมีชีวิตมากน้อยขึ้นอยู่กับสภาพของการเปลี่ยนแปลง สำหรับการเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมที่เกิดจากการกระทำของมนุษย์ เช่น การสร้างเขื่อนหรืออ่างเก็บน้ำขนาดใหญ่ ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมอย่างมากมาย และการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวส่งผลกระทบทั้งด้านบวกและด้านลบต่อประชากรที่เกี่ยวข้องหลายกลุ่มทั้งกลุ่มที่สูญเสียประโยชน์และกลุ่มที่ได้รับประโยชน์ด้วยในคราวเดียวกัน

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

2.4. แนวทางการประเมินผลกระทบทางสังคม(Social Impact Assesment)

2.4.1 ความสำคัญของผลกระทบทางสังคม

ในการดำเนินโครงการต่างๆที่ผ่านมามักจะเกิดปัญหาเมื่อผู้ดำเนินโครงการคำนึงถึงผลกระทบต่อชุมชนและสังคมเพียงในแง่ผลรวมของผลกระทบที่มีต่อแต่ละปัจเจกบุคคลในสังคมนั้น แต่ไม่พิจารณาผลกระทบที่มีต่อความสัมพันธ์ระหว่างปัจเจกชนในสังคมนั้นๆอาทิเช่น เมื่อพิจารณาผู้รับผลกระทบจากโครงการพัฒนาของรัฐหรือเอกชนก็ดูเฉพาะผลกระทบต่อผู้ที่ได้รับความเสียหาย ต้องสูญเสียบ้านช่อง ที่ทำกิน ต้องโยกย้ายที่อยู่ แต่ไม่ได้คิดรวมไปถึงการที่คนในชุมชนนี้ที่ต้องโยกย้ายกับคนที่ไม่ต้องโยกย้ายต้องพลัดพรากจากกัน การแตกสลายของชุมชน ความสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชนไม่ได้รับการพิจารณาว่าเป็นผลกระทบที่ควรนำมาวิเคราะห์และชดเชย นั่นคือ วิถีชุมชนไม่ได้รับการให้น้ำหนักในการพิจารณาต้นทุนโครงการ

เธียรชัย ณ นคร(อ้างในสถาบันนโยบายการศึกษา)ได้เสนอแนวคิดที่ให้ความสำคัญของผลกระทบทางสังคม(SIA) กล่าวคือ ในปัจจุบันการดำเนินงานตามโครงการขนาดใหญ่หลายโครงการได้ก่อให้เกิดความขัดแย้งขึ้นระหว่างรัฐกับประชาชน สิ่งที่เกิดขึ้นได้สะท้อนให้เห็นถึงข้อบกพร่องของกระบวนการตัดสินใจที่ยังคงขาดมิติทางสังคมที่อาจจะหรือได้รับผลกระทบจากการดำเนินโครงการขนาดใหญ่ ดังนั้นจึงควรมีการผลักดันให้มีการศึกษาถึงผลกระทบทางสังคมในโครงการที่น่าจะมีผลกระทบต่อสังคมโดยเฉพาะต่อชุมชนและวิถีชีวิตในการดำเนินชีวิตชุมชนแยกต่างหากจากแนวความคิดที่มีการเสนอให้รวมการศึกษาผลกระทบต่อสังคมเข้าไว้กับรายงานการศึกษาผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม(Environmental Impact Assessment : EIA)

ทั้งนี้เพราะโดยพื้นฐานของกระบวนการ EIA แล้ว เป็นการศึกษาที่มุ่งเน้นถึงปัญหาทางกายภาพและชีวภาพ ซึ่งแตกต่างจากการศึกษาผลกระทบทางสังคมที่น่าจะมุ่งเน้นถึง "คุณค่าหรือคุณภาพ" ของชีวิตหรือวิถีชีวิตในการดำเนินชีวิตที่อาจจะต้องเปลี่ยนไปเมื่อมีการดำเนินตามโครงการต่างๆ

ดังนั้นเพื่อเป็นการเสริมสร้างให้กระบวนการตัดสินใจของรัฐสามารถเป็นไปด้วยความรอบคอบและเหมาะสมมากยิ่งขึ้น จึงควรที่จะต้องมีการดำเนินการผลักดันเพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างของข้อมูลที่จะใช้ประกอบการตัดสินใจจากเดิมซึ่งประกอบด้วย

1. รายการศึกษาความเป็นไปได้ของโครงการ(Feasibility Study)หรือความเหมาะสมของโครงการ

2. รายงานการศึกษาผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม(EIA)

โดยเพิ่ม(3)รายงานการศึกษาผลกระทบต่อสังคม(SIA) เป็นข้อมูลเพื่อประกอบการตัดสินใจขึ้นอีกส่วนหนึ่งแยกต่างหากจากรายงานการศึกษาผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

2.4.2 วิวัฒนาการของการประเมินผลกระทบทางสังคม

การตื่นตัวและความสนใจเรื่อง SIA นี้เกิดขึ้นควบคู่กับความพยายามในการเพิ่มความสามารถของกระบวนการตัดสินใจที่เกี่ยวข้องกับการใช้ทรัพยากรและการขยายตัวของอุตสาหกรรม SIA จึงเกิดขึ้นพร้อมกับการประเมินผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อม

EIA นั้นเพิ่งได้รับการนำมาใช้และยอมรับอย่างกว้างขวางเมื่อเกือบ 30 ปีมานี้เอง จากการที่สหรัฐอเมริกาออกพระราชบัญญัตินโยบายสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ(The Nation Environmental Policy Act-NEPA)ในปี 1969 พระราชบัญญัติฉบับนี้เกิดจากความต้องการอย่างชัดเจนและจริงจังที่จะลดความเสื่อมโทรมของสภาพแวดล้อมทางชีวภาพและกายภาพอันเกิดจากโครงการพัฒนาใหม่ๆ พ.ร.บ.ฉบับนี้จึงวางกรอบใหญ่ให้กับกระบวนการประเมินผลกระทบทางสิ่งแวดล้อมซึ่งทำให้เกิดการบังคับให้มีการเสนอรายงานผลกระทบทางสิ่งแวดล้อม(Environmental Impact Staterment-EIS)

อย่างไรก็ดีอาจกล่าวได้ว่า EIA ยังอยู่ในกระบวนการแสวงหาที่มุ่งปรับปรุงวิธีการและกระบวนการการประเมินอยู่เป็นระยะๆ นอกจากนั้น SIA ก็ยังเป็นผลพวงของความพยายามที่จะทำให้ EIA มีประสิทธิภาพมากขึ้นด้วย ทั้งนี้ก็เพื่อสามารถที่จะให้ภาพรวมทั้งหมดโดยไม่มุ่งเน้นเฉพาะแต่ด้านชีวภาพและกายภาพ หากต้องรวมมิติทางสังคม-เศรษฐกิจเข้าไว้ด้วย ทั้งนี้ไม่ได้หมายความว่า SIA จะแยกออกจาก EIA อย่างเด็ดขาดเป็นเอกเทศแต่จะเป็นเรื่องของการวางจุดเน้น(Focus)มากกว่า SIA นั้นจะเน้นต่างจาก EIA กล่าวคือ SIA จะเน้นด้านประชากร สังคม และเศรษฐกิจ ซึ่งเกี่ยวพันกับมนุษย์โดยตรง ในขณะที่ EIA เน้นด้านชีวภาพและกายภาพของสิ่งแวดล้อมที่แม้จะรวมชุมชนมนุษย์เอาไว้แต่ก็ไม่ได้มีรายละเอียดมากเท่ากับปัจจัยทางสังคมที่ SIA ได้ระบุไว้

ในปัจจุบันนี้ SIA มุ่งไปที่การพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติหรือไม่ก็โครงการก่อสร้างขนาดใหญ่ ลักษณะเด่นของการทำ SIA ก็คือ มีการพิจารณาปัจจัยแวดล้อมทางสังคม-วัฒนธรรมอย่างรอบด้านต่างกับ EIA ซึ่งมักอาศัยการวิเคราะห์ผลได้-ผลเสีย(Benefit-Cost Analysis)ในรูปแบบเดียวกันในโครงการต่างๆ

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

2.4.3 แนวทางการทำ SIA

Lang และ Armou(1981)(อ้างในสถาบันนโยบายการศึกษา)สรุปประเด็นหลักๆของแนวทางการประเมินผลกระทบทางสิ่งแวดล้อมกับการประเมินผลกระทบทางสังคมไว้ดังนี้

ตารางที่ 2.2 สรุปประเด็นหลักของแนวทางการประเมินผลกระทบทางสิ่งแวดล้อมกับการประเมินผลกระทบทางสังคม

กรอบวิธีการวิจัยสำหรับการประเมินผลกระทบสิ่งแวดล้อม(EIA)	กรอบวิธีการวิจัยสำหรับการประเมินผลกระทบทางสังคม(SIA)
<u>คาดการณ์</u> ความรุนแรง ขอบเขตและความเป็นไปได้ที่จะเกิดการเปลี่ยนแปลงทางสภาพแวดล้อมกับผลทางตรงและทางอ้อม ผลกระทบขั้นแรกและขั้นที่สองในพื้นที่ตั้งโครงการและนอกโครงการออกไป	<u>คาดการณ์</u> ให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่คาดว่าจะเกิดขึ้น การเปลี่ยนแปลงที่คาดว่าจะมีต่อประชาชนผู้ได้รับผลกระทบจากโครงการและทางเลือกต่างๆของโครงการ
<u>ประเมิน</u> ความสำคัญของผลที่คาดว่าจะเกิดขึ้นกับสภาพปัจจุบันและอนาคต ตลอดจนมาตรการในการลดผลกระทบนั้น	<u>ประเมิน</u> ความสำคัญของการเปลี่ยนแปลงที่คาดว่าจะเกิดต่อแต่ละกลุ่ม โดยคำนึงสภาพการณ์ทางสังคมที่กลุ่มเหล่านั้นมีประสบการณ์อยู่ในปัจจุบันที่จะเป็นไปในอนาคตและสภาพการณ์ทางสังคมที่พวกเขาปรารถนา ทั้งนี้โดยพิจารณาถึงมาตรการในการลดผลกระทบนั้นด้วย
<u>การประเมินผล</u> เพื่อดูว่าโครงการที่เสนอนั้นจะได้รับการยอมรับโดยทั่วไปหรือมีผลกระทบรุนแรง ตลอดจนเปรียบเทียบทางเลือกแต่ละทาง	<u>การประเมินผล</u> เพื่อดูว่าโครงการที่เสนอนั้นจะได้รับการยอมรับโดยทั่วไปหรือมีผลกระทบรุนแรง ตลอดจนเปรียบเทียบทางเลือกแต่ละทาง

ประโยชน์ของ SIA ที่เห็นได้ชัดก็คือ การที่ SIA สามารถระบุถึงผลกระทบทางสังคมและกำหนดได้ว่าผลกระทบทางสังคมนั้นจะมีน้ำหนักทางเศรษฐกิจมากเพียงใด ประเด็นนี้มีความสำคัญเพราะทำให้การทำ SIA มีคุณค่าและมีผลต่อการตัดสินใจเชิงนโยบาย

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

2.4.4 คุณลักษณะของการทำSIA

ในการพิจารณาผลกระทบทางสังคมต่อชุมชนนั้นควรคำนึงถึงคุณลักษณะสำคัญ 3 ด้านของชุมชน คือ

1. การมีปฏิสัมพันธ์หรืออันตรกิริยาทางสังคม(Social Interaction)

ปฏิสัมพันธ์ทางสังคม ได้แก่ ความสัมพันธ์โต้ตอบกันระหว่างกลุ่มคนในชุมชน ความสัมพันธ์นี้มีทั้งด้านวัฒนธรรมขนบธรรมเนียม ประเพณี เศรษฐกิจ และการเมือง

2. การมีพื้นที่ที่แน่นอน(Spatial Orientation)

การมีพื้นที่ที่นอนเป็นองค์ประกอบทางกายภาพของชุมชนทั้งในทางภววิสัยและจิตวิสัย ชุมชนจะมีวิถีชีวิตที่มีความผูกพันกันมากหรือน้อยเพียงไรก็ขึ้นอยู่กับคุณลักษณะทางกายภาพนี้ด้วย ชุมชนที่มีพื้นที่ในทางสังคม การบริหาร และเศรษฐกิจสอดคล้องกับพื้นที่ทางกายภาพ จะมีแนวโน้มที่จะมีพลังทางการผลิต และชุมชนที่มีพื้นที่ทางกายภาพชัดเจนเป็นระยะเวลาต่อเนื่องยาวนานก็จะมีโอกาสที่มีความผูกพันระหว่างคนในชุมชนสูง หากโครงการจะมีผลที่จะแบ่งแยกหรือเปลี่ยนแปลงพื้นที่ทางกายภาพของชุมชนก็เรียกได้ว่ามีผลกระทบทางด้านกายภาพที่จะส่งผลกระทบในทางสังคมต่อชุมชนอย่างแน่นอน

3. การมีสายใยแห่งความสัมพันธ์ร่วมกันระหว่างคนในพื้นที่นั้น(Common Ties)

หมายถึงการมีรากเหง้าและประสบการณ์ร่วมในฐานะเป็นชนเผ่า เชื้อชาติ ภาษาถิ่น และการเป็นคนท้องถิ่น ตลอดจนขนบธรรมเนียมประเพณี ประวัติความเป็นมา การอยู่รวมกันมา ทั้งในแง่วิถีชีวิตทางเศรษฐกิจเป็นแบบแผนเดียวกันหรือใกล้เคียงกัน

เมื่อได้ระบุทั้ง 3 คุณลักษณะเป็นองค์ประกอบที่สำคัญของชุมชนและสังคมแล้วนั้น การขาดหายหรือลดน้อยถอยลง(Social Severance)ของคุณลักษณะดังกล่าวจึงอาจนับเป็น "ผลกระทบทางสังคม"

2.4.5 การระบุตัวแปรทางสังคม

Rabel J. Burdge(1987)(อ้างในสถาบันนโยบายการศึกษา)ได้ศึกษาแนวทางทั่วไปของ SIA ที่หน่วยงานต่างๆได้นำเสนอและสรุปตัวแปรผลกระทบ 26 ตัวแปร แบ่งได้เป็น 5 หมวดดังนี้

1. ผลกระทบทางด้านประชากร
   - การเปลี่ยนแปลงทางด้านประชากร
   - การอพยพแรงงานชั่วคราว
   - คนที่ว่างงานตามฤดูกาล
   - การโยกย้ายปัจเจกชนและครอบครัว
   - ความแตกต่างด้านอายุ เพศ เชื้อชาติ และความแตกต่างด้านชาติพันธุ์

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

2. การจัดการทางด้านชุมชน/สถาบัน

- ทัศนคติที่มีต่อโครงการ
- กิจกรรมของกลุ่มผลประโยชน์
- การเปลี่ยนแปลงในเรื่อง ขนาด และโครงสร้างของรัฐบาลท้องถิ่น
- การวางแผนและกำหนดพื้นที่สำหรับกิจกรรมต่างๆ
- ความหลากหลายของอุตสาหกรรม
- ความไม่เท่าเทียมกันทางเศรษฐกิจ
- ความเปลี่ยนแปลงในเรื่องการให้ความยุติธรรมในการจ้างงานแก่ชนกลุ่มน้อย
- โอกาสในการประกอบอาชีพ

3. ความขัดแย้งระหว่างคนในท้องถิ่นกับผู้ที่มาอยู่อาศัยใหม่

- องค์กรภายนอกท้องถิ่น
- การเกิดชนชั้นใหม่ในสังคม
- การเปลี่ยนแปลงทางด้านการค้า/อุตสาหกรรมในชุมชน
- การที่คนต่างถิ่นจะมาพักร้อนสุดสัปดาห์ในท้องถิ่น

4. ผลกระทบที่มีผลต่อปัจเจกบุคคลและครอบครัว

- วิถีชีวิตประจำวันถูกทำลายลง
- ความแตกต่างกันในด้านการปฏิบัติของศาสนา
- การเปลี่ยนแปลงในโครงสร้างของครอบครัว
- การล่มสลายของเครือข่ายทางสังคม
- ความรับรู้ถึงความปลอดภัยและการรักษาสุขภาพของตนเอง
- โอกาสด้านสันทนาการ

5. ความต้องการโครงสร้างพื้นฐานของชุมชน

- การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างพื้นฐานของชุมชน
- การครอบครองที่ดินและอำนาจในการจัดการใช้สอยที่ดิน
- ผลกระทบที่เกิดขึ้นต่อด้านวัฒนธรรม ประวัติศาสตร์ แหล่งโบราณคดี

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

2.4.6 เทคนิคการประเมินผลกระทบทางสังคม(SIA Technique)

ในการศึกษาแนวทางการประเมินผลกระทบทางสังคมโดยจากการที่ได้ทำการสำรวจรายงาน SIA ของประเทศที่พัฒนาแล้ว 127 ฉบับ SIA ของประเทศกำลังพัฒนา 28 ฉบับ และพบว่าในประเทศพัฒนาแล้วจะมีค่าเฉลี่ยการใช้เทคนิคต่างๆ 4 เทคนิคต่อรายงาน ขณะที่ค่าเฉลี่ยของการใช้เทคนิคต่างๆในประเทศกำลังพัฒนาต่ำกว่า คือ 3 เทคนิคต่อรายงาน และอาจจะสรุปได้ว่าการศึกษา SIA จะต้องใช้เทคนิค 3 ประเภทดังนี้

1. เทคนิคในการระบุและแสดง
   - ภาพรวมของภาพปัจจุบันของชุมชน
   - ภาพย่อยของภาพปัจจุบันของชุมชน
   - องค์ประกอบและขั้นตอนการดำเนินของโครงการ
2. เทคนิคในการทำนายหรือคาดการณ์
   - ความแตกต่างของสภาพก่อน/หลังโครงการ
   - การเปลี่ยนแปลง(ผลกระทบ)ทางสังคมที่จะเกิดขึ้นแก่ชุมชน
   - ขอบเขตและความรุนแรงของผลกระทบ
   - โอกาสที่จะเกิดผลกระทบ
3. เทคนิคในการประเมิน
   - ประโยชน์และผลเสียของโครงการต่อกลุ่มคนต่างๆ
   - เปรียบเทียบหาประโยชน์สุทธิระหว่างทางเลือกโครงการต่างๆ

ผู้วิจัยของสถาบันนโยบายศึกษาได้สรุปว่า เมื่อพิจารณาแนวทางการประเมินผลกระทบสิ่งแวดล้อมทางสังคมที่ใช้อยู่ในประเทศและหน่วยงานต่างๆ ปัญหาทางการประเมินผลกระทบทางสิ่งแวดล้อมทางสังคมในประเทศไทย ปัญหาความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในการดำเนินโครงการต่างๆ สภาพสังคมไทย ระดับการพัฒนาพื้นฐาน และผู้ทำการศึกษาผลกระทบทางสิ่งแวดล้อมทางสังคมในประเทศไทยในปัจจุบัน ควรจะเป็นแนวทางที่เน้นการมีส่วนร่วมของประชาชน(ชุมชนสัมพันธ์)มากกว่าเทคนิค

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

2.4.7 แนวทางการทำ SIA ของต่างประเทศ

ระเบียบวิธีการพัฒนามานุษยวิทยาเป็นที่นิยมในการประเมินผลกระทบและการวิจัยเกี่ยวกับบริบททางสังคมของโครงการพัฒนาทั่วไปในประเทศกำลังพัฒนาจะเห็นได้ว่าการประเมินผลกระทบทางสังคมในประเทศกำลังพัฒนาที่ดำเนินการโดยนักพัฒนามานุษยวิทยามักจะอาศัยวงจรของโครงการเป็นเงื่อนไขในการตรวจสอบประเมินตัวแปรและผลกระทบทางสังคม วงจรโครงการนี้สามารถแบ่งได้เป็น 3 ระยะคือ

1. ระยะออกแบบ จะเป็นระยะที่มีความสำคัญมากเพราะจะมีส่วนในการตัดสินใจว่าจะมีการดำเนินตามโครงการหรือไม่ ที่สำคัญก็คือ นักพัฒนามานุษยวิทยาจะมีบทบาทสำคัญในการนำเอาปัจจัยเกี่ยวกับคนเข้ามาพิจารณาการว่างแผนโครงการ และมีการคาดคะเนผลกระทบที่มีต่อประชาชนและกิจกรรมหลัก 3 ประการ ในการดำเนินงานระยะออกแบบ คือ

1.1 การประมวลข้อมูลพื้นฐาน

ในการประมวลข้อมูลพื้นฐาน นักพัฒนามานุษยวิทยาจะต้องบรรยายสภาพแวดล้อมของชุมชนท้องถิ่น และคุณลักษณะทางวัฒนธรรมของชุมชนที่จะได้รับผลกระทบ ซึ่งข้อมูลพื้นฐานประกอบด้วยกลุ่มตัวแปร 3 ประเภท คือ ตัวแปรด้านประชากร ตัวแปรด้านสังคม-เศรษฐกิจ ตัวแปรระบบการดำรงชีพขั้นพื้นฐาน

สาระสำคัญของข้อมูลทางกระบวนการสังคมพื้นฐาน 3 กระบวนการ คือ

1. ชุมชนนั้นมีการสืบทอดกลุ่มในทางชีวภาพและทางสังคมอย่างไร กล่าวคือ มีการอบรมกล่อมเกลาเลี้ยงดู และเติบโตในสังคมได้อย่างไร

2. ชุมชนมีการรวมตัวกันเป็นกลุ่มในด้านต่างๆอย่างไร และมีการเลือกสรรผู้นำอย่างไรโดยอาศัยเงื่อนไขใดเป็นหลักในการสรรหาผู้นำ

3. ชุมชนมีการจัดลำดับคุณค่าและการแสดงออกซึ่งคุณค่านั้นอย่างไร และมีเงื่อนไขผูกพันคนในชุมชนด้วยวิธีการใด

การทำความเข้าใจกระบวนการสังคมสามด้านนี้เป็นสิ่งจำเป็นต่อการประเมินผลกระทบทางสังคม

1.2 การวิจัยสนาม

เทคนิคการวิจัยสนามระยะสั้นที่สำคัญ คือ วิธีประเมินสภาวะชนบทอย่างเร่งด่วน (Rapid Rural Appraisal-RRA) และต่อมาวิธีการนี้ได้รับการพัฒนาให้เป็นวิธีการประเมินสภาวะชนบทอย่างมีส่วนร่วม(Participant Rural Appraisal-PRA) การวิจัยสนามจะช่วยชี้ว่าประชาชนที่ได้รับผลกระทบควรมีส่วนร่วมในรูปแบบใด อย่างไร ดังนั้นการวิจัยสนามจึงมีส่วนสำคัญในการ

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

ป้อนข้อมูลย้อนกลับไปเพื่อก่อให้เกิดการปรับปรุงโครงการเสียใหม่ ทั้งนี้โดยผ่านกระบวนการตัดสินใจอย่างเป็นทางการกับการตกลงต่อรองอย่างไม่เป็นทางการ

1.3 การทำรายงาน

ในการเสนอรายงาน ผู้เสนอไม่จำเป็นต้องบรรยายผลการวิจัยสนามอย่างยืดยาว ผู้เสนอควรระบุประเด็นสำคัญที่จะทำการวิจัยสนามเท่านั้น ประเด็นดังกล่าวได้แก่ กระบวนการทางสังคมพื้นฐาน 3 กระบวนการดังกล่าวข้างต้น

2. ระยะเวลาปฏิบัติการ

นักพัฒนามานุษยวิทยาจะทำการประเมิน 2 ประเภท คือ ประเมินกระบวนการ(Process Evaluation)กับประเมินผลกระทบ(Impact Evaluation)

การประเมินกระบวนการ หมายถึง การประเมินความก้าวหน้าในการดำเนินตามโครงการเพื่อหาความเข้าใจเกี่ยวกับลักษณะของสภาพแวดล้อมของโครงการที่อาจจะมีผลในการทำให้โครงการมีอุปสรรคล่าช้า และเพื่อเสนอข้อแนะนำที่เป็นประโยชน์ ข้อแนะนำเหล่านั้นอาจนำไปสู่การยุติเลิกล้มโครงการก็ได้ หรือไม่ก็ให้เกิดการปรับปรุงต้นแบบของโครงการเสียใหม่หรือนำไปสู่การปรับเปลี่ยนโครงการบางด้านเพียงเล็กน้อย

การประเมินผลกระทบ หมายถึง การประเมินเพื่อดูว่าโครงการได้ก่อให้เกิดผลตามที่ต้องการต่อประชากรที่คาดว่าจะเป็นผู้ที่ได้รับประโยชน์หรือไม่ และเพื่อประเมินผลกระทบที่ไม่ได้คาดคิดไว้ก่อน เพื่อสรุปบทเรียนและให้คำแนะนำที่โครงการสามารถให้ประโยชน์ได้

ในการทำการประเมินและติดตามตรวจสอบการดำเนินโครงการนั้นควรใช้ระเบียบตามไตรภาคย์(Tripartile Methodology) ซึ่งระเบียบดังกล่าว ได้แก่

2.1 การทำการสัมภาษณ์ผู้นำหมู่บ้านให้กว้างขวางที่สุด

2.2 ทำการสำรวจทางสังคมให้กว้างขวางที่สุด

2.3 การศึกษาเฉพาะกรณีอย่างเจาะลึก

การใช้วิธีการประเมินสามแบบประกอบกันนี้เป็นการนำจุดแข็งของวิธีการแต่ละวิธีมาเสริมจุดอ่อนซึ่งกันและกัน การสัมภาษณ์ผู้นำหมู่บ้านทั้งพื้นที่ของโครงการมีผลดีในการหาข้อมูลอย่างกว้างขวางเกี่ยวกับผลกระทบของโครงการ แต่มีข้อเสียที่ว่าความเห็นที่ได้เป็นความเห็นของกลุ่มผู้นำซึ่งอาจไม่ตรงกับความเห็นของคนในชุมชนก็เป็นได้ การสำรวจอย่างกว้างขวางจะช่วยแก้ปัญหานี้เพราะการสำรวจจะทำให้ผู้ประเมินล่วงรู้ถึงการกระจายของผลดีและผลเสียที่เกิดจากโครงการ แต่ก็มีข้อด้อยในแง่ที่ว่าการสำรวจได้ข้อมูลที่ค่อนข้างจะผิวเผิน ดั้งนั้นจึงต้องมีการเสริมด้วยการศึกษาเฉพาะกรณีแบบเจาะลึกเพราะจะช่วยลดระดับความฉาบฉวย และเข้าใจกระบวนการที่ละเอียดอ่อนที่ซ่อนเร้นอยู่ภายใต้การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นได้

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

3. ระยะเวลาที่โครงการสิ้นสุด

เป็นการประเมินผลโครงการในขั้นตอนที่โครงการเสร็จสิ้นแล้ว โดยเป็นการเข้าไปทำงานในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของรายงานสรุปผล(Wrap-upreport) วัตถุประสงค์ก็เพื่อเรียนรู้ว่ามีประสบการณ์ใดบ้างที่จะสามารถนำไปใช้ประโยชน์ในการปรับปรุงโครงการอื่นๆในอนาคต และเพื่อเป็นข้อมูลเชิงนโยบายการพัฒนาต่อไป สิ่งที่จะเป็นประโยชน์ก็คือ การประเมินผลกระทบหลังจากที่โครงการเสร็จสิ้นลงระยะหนึ่ง ดังที่เรียกว่า Expost Evaluation เพื่อตรวจสอบถึงผลกระทบของโครงการที่เกิดขึ้นหลังจากสิ้นสุดลงแล้วหลายปี แต่ไม่ค่อยจะมีการกระทำกันมากนัก

2.4.8 ความเป็นมาของการประเมินผลกระทบทางสิ่งแวดล้อมในประเทศไทย

การศึกษาผลกระทบทางสิ่งแวดล้อมถือได้ว่าเป็นส่วนหนึ่งของรายงานการวิเคราะห์ผลกระทบสิ่งแวดล้อม(รายงานEIA) เพียงแต่การศึกษาผลกระทบทางสังคม(Social Impact Assessment)จะมีจุดเน้นของการศึกษาที่แตกต่างจากส่วนอื่น คือ จะเน้นหนักการศึกษาผลกระทบที่เกิดขึ้นกับชุมชน ตลอดจนการคาดการณ์เปลี่ยนแปลงในด้านของสังคม-เศรษฐกิจ วัฒนธรรม และองค์ประกอบอื่นที่จะเปลี่ยนแปลงไปอันเนื่องจากการเกิดกิจกรรม/โครงการบางอย่างขึ้น

การจัดทำรายงานผลกระทบทางสังคมของไทยในปัจจุบันยังไม่มีการแบ่งแยกออกมาอย่างชัดเจน การศึกษาผลกระทบทางสังคมจะแทรกอยู่ในบางส่วนของการศึกษาด้านคุณค่าการใช้ประโยชน์ของมนุษย์และคุณภาพชีวิต โดยจะสามารถแบ่งแยกได้ดังนี้

1. การศึกษาด้านคุณค่าการใช้ประโยชน์

- สิ่งอำนวยความสะดวกขั้นพื้นฐาน จะเป็นการศึกษาผลกระทบของโครงการที่มีต่อสาธารณูปโภคและสาธารณูปการ โดยดูจากปริมาณการใช้บริการและความสามารถในการให้บริการก่อนและหลังจากมีโครงการ

- การคมนาคมขนส่ง เป็นการศึกษาผลกระทบที่อาจเกิดขึ้นเนื่องจากกิจกรรมหรือโครงการในด้านของคมนาคม โดยพิจารณาจากความสามารถในการรองรับกิจกรรมด้านการขนส่งในระหว่างหรือหลังจากมีโครงการที่มีต่อวิถีชีวิตปกติของชุมชน

- แผนการใช้ที่ดินรวมทั้งการใช้ประโยชน์ที่ดินประเภทต่างๆ การศึกษาจะพิจารณาถึงรูปแบบการใช้ที่ดินในด้านต่างๆในเขตพื้นที่โครงการ เช่น ที่อยู่อาศัย เกษตรกรรม พื้นที่สาธารณะประโยชน์

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

2. การศึกษาด้านคุณค่าต่อคุณภาพชีวิต

- สังคมและเศรษฐกิจ เป็นการศึกษาผลกระทบในด้านการเปลี่ยนแปลงด้านอาชีพของประชากร โอกาสการจ้างงานและการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม วิถีชีวิตของคนในชุมชนในบริเวณใกล้เคียงหรือภายในพื้นที่โครงการ โดยในการศึกษาจะต้องเสนอแนวทางเลือกหรือแนวทางลดผลกระทบที่อาจเกิดขึ้นด้วย

- สุนทรียภาพ เป็นการศึกษาสภาพรายละเอียดเกี่ยวกับภูมิสถาปัตยกรรมและการเปลี่ยนแปลงที่อาจเกิดขึ้นเนื่องจากโครงการที่มีต่อธรรมชาติ ทัศนียภาพ

- โบราณสถานและโบราณวัตถุ เป็นการศึกษาผลกระทบของโครงการที่อาจมีต่อโบราณสถานและโบราณวัตถุในบริเวณรอบโครงการหรือพื้นที่โครงการซึ่งอาจเป็นการถูกบุกรุกทำลายจากกิจกรรมต่างๆของโครงการ

- คุณค่าทางประเพณีและวัฒนธรรม เป็นการศึกษาถึงผลกระทบที่อาจเกิดขึ้นต่อประเพณีและวัฒนธรรม ที่เป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตของชุมชน

- การตั้งถิ่นฐานใหม่ จะเป็นการศึกษาถึงผลกระทบที่อาจเกิดขึ้นต่อการตั้งถิ่นฐานอันเป็นผลพวงมาจากความเสียหายจากโครงการที่ต้องสูญเสียไปเนื่องจากโครงการ

- สาธารณสุขและความปลอดภัย เป็นการศึกษาถึงผลกระทบที่อาจเกิดขึ้นต่อสาธารณสุขและความปลอดภัยของชุมชน

- การพักผ่อนหย่อนใจ เป็นการศึกษาถึงผลกระทบของโครงการที่มีต่อกิจกรรมพักผ่อนหย่อนใจของชุมชนอันเนื่องมาจากกิจกรรมของโครงการ เช่น เสียงรบกวน ความสั่นสะเทือน การทำลายสุนทรียภาพ การศึกษาจะเป็นการดูระดับของความเสียหายที่มีต่อกิจกรรมการพักผ่อนหย่อนใจที่เป็นอยู่ว่าได้รับผลกระทบจากโครงการอย่างไร

- การใช้สถานที่สาธารณะ เป็นการศึกษาผลกระทบทางสังคมของโครงการที่มีต่อการใช้ที่ดินสาธารณะที่มีอยู่ภายในชุมชน โดยจะดูการรบกวนหรือการสูญเสียกิจกรรมที่ทางชุมชนใช้ประโยชน์จากที่สาธารณะ เช่น อุทยานแห่งชาติ สวนสาธารณะ

- การศึกษา เป็นการศึกษาถึงรายละเอียดในด้านของระดับการศึกษา สถานที่ศึกษาที่อยู่ภายในชุมชนที่เป็นที่ตั้งโครงการ ตลอดจนความสามารถที่ศึกษาในการรองรับการใช้บริการต่อชุมชนและอาจมีเพิ่มขึ้นในกรณีที่ชุมชนต้องมีการขยายตัวภายหลังจากสิ้นสุดการก่อสร้าง

- ความปลอดภัยสาธารณะ เป็นการศึกษาทั่วไปของความปลอดภัยภายในท้องถิ่น

- การย้ายที่อยู่อาศัย การศึกษาผลกระทบทางสังคมในด้านนี้จะเป็นส่วนสำคัญของการศึกษาผลกระทบทางสังคมเพราะผลกระทบจะมีลักษณะที่เป็นรูปธรรมและมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิต ทิศทางการเติบโตของชุมชนอย่างชัดเจน

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

3. การจัดทำการศึกษาผลกระทบทางสังคม

การจัดทำ EIA ที่ผ่านมายังให้ความสนใจผลกระทบทางสังคมค่อนข้างน้อยเมื่อเทียบกับการศึกษาผลกระทบในด้านอื่นๆ การศึกษาผลกระทบทางสังคมที่ทำอยู่ในปัจจุบันจึงเป็นเพียงการนำเสนอข้อมูลที่เป็น Socio-Economic Survey ซึ่งไม่เพียงพอที่จะนำมาใช้เป็นข้อมูลในการคาดคะเนผลกระทบทางสังคม และยังไม่พอที่จะใช้เป็นข้อมูลในการตัดสินใจในโครงการจึงทำให้เกิดปัญหาในการจัดทำ SIA ในประเทศไทย คือ

1. การจัดทำรายงานการศึกษาผลกระทบทางสิ่งแวดล้อมทางสังคมที่ผ่านมายังขาดความเชื่อมโยงกับการศึกษาผลกระทบในด้านอื่นๆ เช่น ด้านกายภาพ และด้านนิเวศวิทยา ยังเป็นการศึกษาและวิเคราะห์ในลักษณะแยกส่วน

2. การศึกษา SIA ที่ผ่านมายังขาดการใช้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการให้ข้อมูลเพื่อรับฟังความคิดเห็น ทำให้การทำการศึกษาผลกระทบทางสังคมเป็นการตอบสนองต่อเจ้าของโครงการเป็นหลักมากกว่าจะคำนึงถึงความต้องการของประชาชน และทำให้หลายโครงการไม่ได้รับการยอมรับจากประชาชน

3. ทัศนคติของเจ้าของโครงการต่อการศึกษาผลกระทบทางสังคม ที่ผ่านมาเจ้าของโครงการมักจะไม่ให้ความสำคัญกับ SIA ซึ่งเจ้าของโครงการมักจะรายงานเฉพาะด้านบวกให้กับประชาชนได้รับทราบในเชิงของการประชาสัมพันธ์โครงการมากกว่าการศึกษาผลกระทบทางสังคมที่มุ่งเน้นให้ประชาชนที่ได้รับผลกระทบจะต้องได้รับทราบข้อมูลที่เป็นผลกระทบทั้งในด้านลบและด้านบวก

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

2.5. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

2.5.1 การศึกษาผลกระทบทางสังคมที่เกิดจากการเปลี่ยนแปลงลักษณะการตั้งถิ่นฐานของคนในชุมชน

สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย(ม.ป.ป.: 3-168) ได้ศึกษาสิ่งแวดล้อม และการประเมินผลกระทบหลังการก่อสร้างด้านสังคม-เศรษฐกิจจากการอพยพเนื่องจากโครงการขยายเหมืองของโรงไฟฟ้าแม่เมาะ ผลกระทบที่ชุมชนได้รับเนื่องจากโครงการฯ สามารถสรุปได้ดังนี้

การเปลี่ยนแปลงรูปแบบของสังคมทำให้ชุมชนได้รับผลกระทบทางด้านความผูกพันทางสังคมแบบเครือญาติ ความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกชุมชน แบบแผนประเพณีและวัฒนธรรมเปลี่ยนแปลงไป เพราะสาเหตุต่างๆ เช่น ญาติพี่น้องแยกย้ายกันอยู่ เพื่อนฝูงต้องห่างเหินกันต่างคนต่างอยู่ สมาชิกสังคมเดิมไม่มีโอกาสสังสรรค์เพราะอยู่ห่างกัน ประเพณีวัฒนธรรมเดิมไม่มีความต่อเนื่อง แตกสลาย ขนาดของสังคมใหม่ใหญ่มาก โครงสร้างทางสังคมซับซ้อน ความผูกพันกันในสังคมใหม่จึงเป็นความสัมพันธ์ในเชิงผลประโยชน์มากขึ้น จึงทำให้โครงสร้างทางสังคมหลวมมีความเปราะบางและเสียงต่อการแตกความสัมพันธ์ได้ง่ายขึ้น

สุชิน วรพงษ์ไพบูลย์ (2543) ศึกษาวิจัยเรื่อง การเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมและสภาพสังคม เศรษฐกิจ ของประชาชนจากโครงการสร้างอ่างเก็บน้ำแม่มอก โดยศึกษาในประชาชนที่เคยอาศัยอยู่ในพื้นที่โครงการสร้างอ่างเก็บน้ำแม่มอก โดยเป็นครัวเรือนที่มีการอพยพออกจากพื้นที่เดิมที่เคยอาศัยเพราะถูกน้ำท่วม พบว่า มีการเปลี่ยนแปลงทางด้านสังคม และเศรษฐกิจ ซึ่งเป็นผลมาจากการอพยพย้ายถิ่น เช่น การมีอาชีพใหม่ ปัญหาการแยกกันอยู่ของกลุ่มเครือญาติ การเปลี่ยนแปลงของรายได้ เป็นต้น

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

แสงอรุณ เจริญจันทร์แดง (2540) ศึกษาวิจัยเรื่องผลกระทบทางสังคมของการอพยพประชาชน เนื่องจากการขยายเหมืองลิกไนต์แม่เมาะ สำหรับโรงไฟฟ้าที่ 8 และ 9 อำเภอแม่เมาะ จังหวัดลำปาง ผลการศึกษาสามารถสรุปได้ดังนี้

ชุมชนเมาะหลวงได้รับการอพยพจากการขยายเหมืองฯของการไฟฟ้าฝ่ายผลิต ทำให้คนในชุมชนได้รับผลกระทบทางสังคมด้านลบเนื่องจากหน่วยงานที่รับผิดชอบการอพยพชุมชนมิได้คำนึงถึงผลกระทบทางสังคมที่ชุมชนจะได้รับ การเตรียมการอพยพจึงไม่ได้มีการศึกษาถึงวิถีชีวิตของคนในชุมชน ความสัมพันธ์ทางสังคมและวัฒนธรรมของชุมชน จากสาเหตุดังกล่าวส่งผลให้ชุมชนเมาะหลวงใหม่ได้รับผลกระทบทางสังคม ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างประชากร การเปลี่ยนแปลงของปัจเจกบุคคล และครอบครัว ส่วนการย้ายชุมชนเข้ามาอยู่ใหม่ยังที่ใหม่ในด้านการจัดการชุมชนนั้นชุมชนเมาะหลวงได้รับผลกระทบในเรื่องความขัดแย้งเนื่องมาจากความขัดแย้งระหว่างคนในท้องถิ่นเดิมกับผู้ที่มาอยู่ใหม่

ผลกระทบทางด้านลบที่ชุมชนได้รับทำให้ชุมชนเมาะหลวงกลายเป็นชุมชนที่มีความสัมพันธ์ทางสังคมที่เปราะบางและต้องใช้ระยะเวลานานในการพยายามที่จะทำให้ความสัมพันธ์ทางสังคมเข้มแข็งและดีขึ้น

การเปลี่ยนแปลงบริบทการตั้งถิ่นฐานชุมชนส่งผลกระทบทางลบต่อความสัมพันธ์ทางสังคมของคนในชุมชนตามการศึกษาของนักมานุษยวิทยาที่เคยทำงานศึกษาวิจัยเกี่ยวกับชนเผ่าอินเดียนโบโรโร(Bororo)ในเขตแมนต์กรอสสโซ ในประเทศบราซิล(อ้างใน แสงอรุณ เจริญจันทร์แดง, 2540 : 26)

บ้านเรือนชาวโบโรโรมีลักษณะการจัดตั้งบ้านเรียงเป็นวงกลม แต่ละส่วนของครึ่งวงกลมจะเป็นที่อยู่ของสองกลุ่มวัฒนธรรมที่แตกต่างกัน และในแต่ละครึ่งวงกลมจะประกอบด้วยกลุ่มเครือญาติ 4 กลุ่ม ในแต่ละกลุ่มวัฒนธรรมและกลุ่มเครือญาติที่มีบ้านเรือนอยู่ติดกันจะมีความสัมพันธ์ทางสังคมและทางพิธีกรรมที่ใกล้เคียงกันมากกว่าครอบครัวที่มีบ้านเรือนที่อยู่ห่างกันออกไป ระยะห่างระหว่างบ้านของแต่ละกลุ่มจึงเป็นมาตรฐานที่ชี้ให้เห็นถึงระดับความสัมพันธ์ทางสังคมของแต่ละครอบครัว

โศกนาฏกรรมเกิดขึ้นเมื่อเจ้าหน้าที่ราชการขัดขวางมิให้ชาวอินเดียนโบโรโรตั้งถิ่นฐานชุมชนตามที่ต้องการ ผลที่สุดก็คือ ชุมชนของชาวโบโรโรล่มสลายอย่างรวดเร็วเพราะการเปลี่ยนแปลงของแบบแผนการตั้งถิ่นฐานของชุมชน จะเห็นได้ว่าความสัมพันธ์ที่เชื่อมโยงใกล้ชิดระหว่างวัฒนธรรมและความเป็นอยู่ของชุมชนเป็นสายใยที่ช่วยให้สังคมของชาวโบโรโรดำรงอยู่ การเปลี่ยนแปลงของส่วนใดส่วนหนึ่งจึงมีผลกระทบอย่างมากต่อชุมชนทั้งหมด

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

2.5.2 การศึกษาผลกระทบทางสังคมที่เกิดภายหลังจากการก่อสร้างโครงการพัฒนาและการดำเนินนโยบายการพัฒนาของภาครัฐ

ชาญชัย สีห์ประเสริฐ (2543) ศึกษาวิจัยเรื่อง การเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์ที่ดินภายหลังการสร้างถนนสายใหม่ ผลการศึกษาสามารถสรุปได้ดังนี้

ภายหลังจากมีการสร้างถนนใหม่ซึ่งเปลี่ยนจากถนนลูกรังขนาดเล็กมาเป็นถนนลาดยางขนาดใหญ่ทำให้ลักษณะทางด้านกายภาพของชุมชนเปลี่ยนแปลงไปหลายอย่าง เช่น การขยายขนาดของหมู่บ้าน การขยายพื้นที่ทำการเกษตร เป็นผลให้พื้นที่ป่าไม้ของชุมชนและบริเวณรอบชุมชนลดจำนวนลง

ผลกระทบทางด้านสังคม เนื่องจากถนนสายนี้เป็นเส้นทางคมนาคมที่สำคัญ ทำให้แบบแผนการตลาดของชุมชนเปลี่ยนแปลงไป คือ จากการที่เคยมีการผลิตเพื่อยังชีพเปลี่ยนมาเป็นการผลิตเพื่อการค้า และรับเอาความเจริญทางด้านวัตถุเข้ามาง่ายขึ้นทำให้ชุมชนมีสิ่งอำนวยความสะดวกต่างๆเพิ่มขึ้น รับวัฒนธรรมจากชุมชนเมืองเข้ามาเป็นผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการแต่งกาย ภาษา และลักษณะบ้านเรือน จากแบบชาวม้งมาเป็นแบบคนเมืองมากขึ้น

นอกจากนี้ยังมีการเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์ที่ดินตามแนวถนน ได้แก่ มีการตั้งร้านค้า สร้างบ้านใหม่ หน่วยงานราชการ ตลอดจนมีการเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์พื้นที่ทำการเกษตรเดิมจากการทำไร่เลื่อนลอยมาเป็นการทำไร่หมุนเวียน

สรณ มรกตวิจิตรการ (2542) ได้ทำการศึกษาเรื่องการประเมินผลกระทบทางสังคมและเศรษฐกิจจากการส่งเสริมการเกษตรยั่งยืนเพื่อการส่งออก ผลการศึกษาสามารถสรุปได้ดังนี้

การส่งเสริมการเกษตรยั่งยืนเพื่อการส่งออกมีการปลูกผัก 3 ชนิด คือ ผักคะน้า ผักสลัด และแครอท ผลผลิตที่เกษตรกรได้เป็นที่น่าพอใจทำให้มีรายได้หลังจากหักค่าใช้จ่ายสูงกว่าการผลิตในรูปแบบเดิม ผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการส่งเสริมการเกษตรยั่งยืนเพื่อการส่งออกนั้นส่วนใหญ่จะเป็นผลกระทบทางด้านบวก ได้แก่

- ผลกระทบทางด้านสังคม เกษตรกรมีสุขภาพดีขึ้นเนื่องจากมีการใช้ปุ๋ยหมักแทนปุ๋ยและสารเคมีสอดคล้องกับวิถีธรรมชาติซึ่งเป็นภูมิปัญญาแต่เดิมของบรรพบุรุษ มีวิถีชีวิตพึ่งพาตนเองได้ มีเวลาและโอกาสในการร่วมพัฒนาสังคมมากขึ้น

- ผลกระทบทางด้านเศรษฐกิจ เกษตรกรมีรายได้ที่แน่นอนมากขึ้น ทำให้แรงงานบางส่วนที่เดินทางไปทำงานยังต่างถิ่นได้กลับสู่พื้นที่

- ผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม มีส่วนช่วยให้ดิน และน้ำปรับสภาพให้เกิดความสมบูรณ์ได้รวดเร็วขึ้น เป็นต้น

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

จะเห็นได้ว่าในการศึกษาผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการส่งเสริมการเกษตรยั่งยืนเพื่อการส่งออกในครั้งนี้นั้นผู้วิจัยมองผลกระทบที่เกิดขึ้นทางด้านบวกเสียเป็นส่วนใหญ่ จึงทำให้ผลการศึกษาที่ออกมามีผลดีมากกว่าผลเสีย ซึ่งในความเป็นจริงนั้นทุกสิ่งทุกอย่างย่อมจะมีทั้งข้อดีและข้อเสีย การส่งเสริมการเกษตรยั่งยืนเพื่อการส่งออกก็เช่นกันผลกระทบที่เกิดขึ้นจึงน่าจะมีทั้งผลกระทบทางด้านบวกและผลกระทบทางด้านลบด้วยเช่นกัน

อัจฉรา สวนสมุทร (2543) ได้ทำการศึกษาเรื่องผลกระทบทางสังคมภายหลังการก่อสร้างโครงการฝายเชียงราย ผลการศึกษาพบว่า การดำเนินโครงการฝายเชียงรายมีทั้งผู้ที่ได้รับผลกระทบอย่างมาก ผู้ที่ได้รับผลกระทบบ้าง และผู้ที่ได้รับผลกระทบน้อย โดยปัจจัยที่มีผลต่อความรุนแรงของผลกระทบนั้นขึ้นอยู่กับระยะทางระหว่างบริเวณพื้นที่ทำกินหรือบริเวณพื้นที่อยู่อาศัยกับโครงการ และพื้นที่ดังกล่าวอยู่บริเวณสองฝั่งของแม่น้ำกกหรือไม่ หากอยู่บริเวณใกล้โครงการและอยู่ริมแม่น้ำกกจะได้รับผลกระทบมาก ผู้ที่อยู่ไกลโครงการจะได้รับผลกระทบน้อย โดยสามารถแบ่งผลกระทบได้ดังนี้

1. ผลกระทบทางสังคม พบว่าโครงการส่งผลกระทบทางด้านสุขภาพอนามัย เช่น ท้องร่วง ผื่นคัน อาเจียน เป็นต้น

2. ผลกระทบทางเศรษฐกิจ พบว่าโครงการส่งผลกระทบต่อรายได้ของครอบครัว ผู้ที่มีรายได้ลดลงส่วนใหญ่จะมีอาชีพเกษตรกรรม ประมง เลี้ยงสัตว์ และค้าขาย เนื่องจากผลผลิตลดลงและไม่มีคุณภาพ ผลตามมาก็คือประชาชนมีหนี้สินเพิ่มขึ้น

จากปัญหาที่เกิดขึ้นนั้นจะเห็นได้ว่าภาครัฐขาดการมอบอำนาจให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการเข้ามารับรู้เกี่ยวกับการดำเนินการก่อสร้างโครงการพัฒนาของภาครัฐ และขาดการศึกษาผลกระทบที่จะเกิดขึ้นตามมาอย่างถ้วนถี่โดยเฉพาะผลกระทบทางด้านสังคมซึ่งมีความเปราะบางจึงทำให้เกิดผลกระทบต่อประชาชน ในที่สุดอาจกลายเป็นสาเหตุให้ชุมชนล่มสลาย

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved